

Merkantilizam u razvoju grada Dubrovnika

Brunjak Kolić, Bojana

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:749931>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma
«Dr. Mijo Mirković»

BOJANA BRUNJAK KOLIĆ

**MERKANTILIZAM U RAZVOJU GRADA
DUBROVNIKA**

Diplomski rad

Pula, 2021

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma
«Dr. Mijo Mirković»

BOJANA BRUNJAK KOLIĆ

**MERKANTILIZAM U RAZVOJU GRADA
DUBROVNIKA**

Diplomski rad

JMBAG: 0145030276

Studijski smjer: Turizam i razvoj

Predmet: Društvene znanosti

Znanstveno područje: Ekonomija

Znanstveno polje: Trgovina

Znanstvena grana: Turizam

Mentor: Izv. Prof. dr. sc. ALJOŠA VITASOVIĆ

Pula, travanj.2021.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana, Bojana Brunjak Kolić, kandidat za magistru _____ ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, _____, _____ godine

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Bojana Brunjak Kolić, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom „Merkantilizam u razvoju grada Dubrovnika“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____ (datum)

Potpis

SADRŽAJ

UVOD	1
1. RAZVOJ DUBROVNIKA U VRIJEME MERKANTILIZMA	2
1.1. Merkantilizam – pojmovno određenje i definiranje.....	2
1.2. Teorijska razmatranja merkantilizma	5
1.3. Merkantilizam u Dubrovniku.....	7
1.4. Gospodarske prilike	9
1.5. Trgovina	10
1.6. Vjerska stajališta	11
2. ŽIVOT I RAD U DUBROVNIKU U VRIJEME MERKANTILIZMA	13
2.1. Temeljne gospodarske aktivnosti u Dubrovniku	14
2.1.1. <i>Suknarstvo u Dubrovniku</i>	16
2.1.2. <i>Djelatnosti kovnice</i>	16
2.2. Mjere provođenja ekonomske politike.....	19
2.3. Depopulacija stanovništva	20
2.4. Dubrovnik u 17. stoljeću	21
2.5. Merkantilističke mjere Dubrovačke Republike nakon potresa	23
2.6. Umjetnost.....	25
2.7. Dubrovnik nakon raspada Dubrovačke Republike	28
3. DUBROVNIK DANAS – ATRAKTIVNA TURISTIČKA DESTINACIJA	30
3.1. Dubrovnik – položaj i razvijenost turizma	30
3.2. Turistička ponuda grada Dubrovnika – atrakcije kulturnog turizma.....	33
3.3. Utjecaji razvoja turizma.....	37
3.4. Problematika masovnosti turizma u Dubrovniku	40
3.5. Održivi turizam kao rješenje protiv masovnosti	42
3.6. Ograničenja razvoja kulturnog turizma	46

3.7. Problematika manjka smještajnih kapaciteta.....	48
3.8. Preduvjeti budućeg razvoja turizma u Dubrovniku	50
3.9. Kritički osvrt na turizam grada Dubrovnika	58
ZAKLJUČAK.....	61
POPIS LITERATURE.....	63
POPIS SLIKA.....	69
POPIS TABLICA.....	70
POPIS GRAFIKONA.....	71
SAŽETAK.....	72

UVOD

Tema ovog diplomskog rada je „Merkantilizam u razvoju grada Dubrovnika“. Cilj rada je analizirati i objasniti povijesni razvoj turizma u Dubrovniku. Svrha rada je teorijski pridonijeti istraživanju razvoja turizma u Dubrovniku, od njegovih začetaka do danas. Dubrovnik je prošao trnovite puteve kroz svoju prošlost, koja mu je ostavila bogatu kulturno – povijesnu baštinu, zahvaljujući kojoj danas na tom području turizam ima karakter masovnosti.

Nakon uvoda, u prvom dijelu rada će najprije biti riječi o razvoju Dubrovnika u vrijeme merkantilizma, razdoblja koje je obilježilo razvoj grada u trgovačkom i ekonomskom pogledu. S ciljem boljeg razumijevanja, u poglavlju će biti definiran i pojmovno određen merkantilizam, njegova teorijska razmatranja, merkantilizam u Dubrovniku, gospodarske prilike, trgovina, te vjerska stajališta.

U drugom poglavlju će biti riječi o životu i radu u Dubrovniku u vrijeme merkantilizma, pri čemu se objašnjavaju temeljne gospodarske aktivnosti u Dubrovniku, suknarstvo i djelatnost kovnice. Nadalje, objašnjavaju se mjere provođenja ekonomske politike, depopulacija stanovništva, Dubrovnik u 17. stoljeću, merkantilističke mjere Dubrovačke Republike nakon potresa, umjetnost, te stanje u Dubrovniku nakon raspada Dubrovačke Republike, pri čemu se objašnjavaju i začeci turizma na tom području.

U trećem dijelu rada fokus je na prikazivanju suvremenog Dubrovnika kao atraktivne turističke destinacije, pri čemu je fokus na objašnjavanju položaja i razvijenosti turizma, turističke ponude grada Dubrovnika, s naglaskom na atrakcije kulturnog turizma, na utjecaje razvoja turizma, problematiku masovnosti turizma. Zatim će biti riječi o održivom turizmu kao rješenju protiv masovnosti, o ograničenjima razvoja kulturnog turizma, problematici manjka smještajnih kapaciteta, o preduvjetima budućeg razvoja turizma u Dubrovniku, te će na kraju rada biti prikazan kritički osvrt na turizam grada Dubrovnika.

Prilikom izrade rada korištena je metoda analize i sinteze, povijesna metoda, matematička metoda, metoda komparacije, te metoda deskripcije.

1. RAZVOJ DUBROVNIKA U VRIJEME MERKANTILIZMA

Najznačanije povijesno razdoblje za razvoj Dubrovnika je razdoblje merkantilizma. S ciljem boljeg razumijevanja navedenog u ovom poglavlju će biti pojmovno određen i definiran merkantilizam, teorijska razmatranja merkanilizma, merkantilizam u Dubrovniku, gospodarske prilike, razvoj trgovine, te vjerska stajališta u tom razdoblju.

1.1. Merkantilizam – pojmovno određenje i definiranje

Merkantilizam je „konceptija racionalnog usmjeravanja ekonomskog razvoja, izrazito podređenog u državnom gospodarstvu. Cilj mu je osnažiti vlastitu zemlju na račun drugih.“¹ Merkantilizam potiče ekonomske sukobe jer se temelji na gospodarsko – političkom nazoru. „Iako merkantilizam ne predstavlja pravu teoriju međunarodne razmjene, njegova se teoretska važnost može naslutiti već iz samoga naziva teorije koja ima korijen u latinskoj riječi *mercato* što znači trgovina.“² Merkantilizam osnovicom državnog bogatstva smatra zalihu zlata pa se državnim mjerama stimulira monopolističko posjedovanje sirovina, nametanje poreza, potiče se vlastiti izvoz, investicije u trgovinu i promet te se potiče osvajanje novih tržišta. Bez razvijene prijevozne mreže (ceste, pomorski i riječni prijevoz) ne bi bilo ni trgovinskog prometa pa su se merkantilisti zalagali za izgradnju cesta, kanala i boljih transportnih sredstava čime bi se trgovcu pribavio bolji društveni položaj i spretnije radništvo, čime se poljodjelca guralo u slabiji položaj. „Pojmom merkantilizam (lat. *merx*, *mercis* – roba, predmet trgovine) današnja ekonomska teorija definira mjere državne gospodarske politike za područje trgovine koje su donosili vladari od kraja 15. pa negdje do početka 18. stoljeća. Točno se razdoblje, dakako, ne može utvrditi, ali se većina teoretičara slaže da je trajalo oko 250 godina. Dotadašnje prevladavajuće feudalno društveno i državno uređenje, u kojemu su najveći feudalci bili i vladari, vodilo je gospodarsku politiku, prije svega, u interesu svojega opstanka – što znači poljoprivrede, držeći u

¹ Simonić, A., *Civilizacijske razmjene znanja; misterije kulture tijekom povijesti*, Knjiga II, Sveučilište u Rijeci, Vitagraf d.o.o., Rijeka, 2002., str. 599.

² Lolić Čipčić, M., *Međunarodna ekonomija, web izdanje*, Sveučilište u Splitu, Sveučilišni odjel za stručne studije, Split, 2015., str. 18., dostupno na: https://moodle.oss.unist.hr/pluginfile.php/42859/mod_resource/content/1/Medunarodna%20ekonomija.pdf (27.10.2017.)

pokornosti kmetove i druge najamnike i zatomiujući bilo koji oblik pojedinačnih sloboda.“³ Pojam merkantilizma točnije je razmatran u kasnijem razdoblju merkantilizma.

„Termin *merkantilni* odnosno trgovački sustav skovao je i po prvi puta upotrijebio fiziokrat Maquis de Mirabeau, da bi jasnije destingvirao fiziokratsku doktrinu koja je apsolutizirala značenje poljoprivrede u nacionalnoj ekonomiji, od merkantilne koja je primat davala vanjskoj trgovini.“⁴ Termin *merkantilni* prihvaćen je od strane A. Smitha te predstavnika engleske klasične ekonomije. Pojam merkantilizma razmatran je i od strane njemačkih pisaca koji su generalizirali njemačku ekonomsku politiku sve do 18. stoljeća, nakon čega je termin *merkantilizam* ušao u sve europske jezike te je označavao doktrinu sve veće državne intervencije u ekonomske djelatnosti. Državna intervencija je bila nužna zbog jačanja nacionalne ekonomije u kojoj čovjek kao pojedinac uvijek slijedi samo osobne motive ali bez stroge državne kontrole slobodno ponašanje pojedinaca bi uništilo ekonomsku sferu društva, odnosno napravilo bi zbog svoje egocentričnosti katastrofalne posljedice za cijelu zajednicu. U vrijeme merkantilizma urođenici su u kolonijama izrabljivani do mjere stradavanja stanovništva određene zemlje, pripomoglo se općem naoružavanju pa je svaka zemlja bila pretvorena u vojne tabore. U cijelom svijetu je došlo do razdjeljenja na mala okružja koja su radila u svoju korist nastojeći uništiti susjeda te se domoći njegova bogatstva koje se u vrijeme merkantilizma isticalo kao vrlina prosječnog građanina.

Merkantilizam je u 19. stoljeću napušten u korist slobodne utakmice pa kao posljedica pojave merkantilizma nastaju:

- zajedništva trgovine (npr. trgovačke mornarice uu Nizozemskoj),
- zajedništva financija (amsterdamske banke),
- zajedništva državne uprave,
- vođenje kolonijalne politike.

Tako je u Francuskoj razvijen kopneni merkantilizam od strane J. B. Colberta dok je u Njemačkoj i Austriji razrađivan katedralizam koji je vođen principom uvećavanja prihoda vladara i štedljivog vođenja države s ciljem unapređenja prometa robe i

³ Martinović, J., *Merkantilizam – Mjere gospodarske državne politike za područje trgovine*, Poduzetnik - mjesečnik za poduzetnike i menadžere, 2010., dostupno na: <http://poduzetnik.com.hr/rubrike/mala-skola-poduzetnistva/item/508-merkantilizam-mjere-gospodarske-drzavne-politike-za-podrucje-trgovine.html> (27.10.2017.)

⁴ Stipetić, V., *Povijest hrvatske ekonomske misli*, Golden marketing, Zagreb, 2001., str. 182

proizvodnje za opći napredak cijelog gospodarstva. Utjecajni kameralisti u Njemačkoj bili su V. L. von Seckendorf, J. J. Becker, W. Schröder i J. von Sonnenfels.

Autor koji se bavio kritiziranjem merkantilizma je Adam Smith. „Prema Adamu Smithu opći će se državni interesi i država blagostanja ostvariti ako se sve aktivnosti prepuste slobodi pojedinaca i subjekata na tržištu. Valja istaknuti da je Smithovu teoriju važno promatrati u kontekstu vremena u kojem je nastala. Ona je značajnim dijelom reakcija na prethodno vremensko razdoblje - merkantilizam. Smith u svojim teoretskim polazištima o ekonomskom liberalizmu zapravo dobrim dijelom kritizira merkantilizam koji je bio obilježen trgovinskim monopolima razvijenim kao posljedica državnog protekcionizma u trgovini (carine, zabrane uvoza, posebne dozvole i sl.).“⁵ Smith je bio zagovornik slobodne trgovine pri čemu je naglašavao potrebu podjele rada te prirodu kao jedini izvor bogatstva. Smith je rad dijelio na proizvodni i sterilni, stoga je isključivo u poljoprivredi vidljiv proizvodni rad čime se negiraju merkantilističke težnje za jačanjem industrije. Za fiziokrate su samo poljodjelci jedina temeljna radinost koja čini produktivnu skupinu pučanstva. „Merkantilizam je prva ekonomska teorija u smislu građanskog individualizma. Marks je ovaj sistem označio kao prvo teorijsko raspravljanje modernog načina proizvodnje. Mada je građanski individualizam bio u punoj ekspanziji i snažno se nametao kao jedini racionalan pogled na svijet, može da izgleda da on nije potpuno vladao merkantilizmom, jer je ovaj djelimično stajao na suprotnom stanovništvu. Naime, ova ekonomska teorija je polazila od privatne svojine, ali je pretpostavljala državnu intervenciju u privredi kao osnovni princip. Postoji mišljenje da je merkantilizam u stvari ekonomska politika usmjerena na učvršćivanje i razvijanje nacionalnih država u 16. i 17. vijeku.“⁶ Na moderan način proizvodnje utjecao je tehnički napredak. Napredna proizvodnja je omogućila racionalno korištenje energije i razvitak novih industrijskih grana, zbog čega je došlo i do podjele rada. Tako su pojednostavljeni radni zadaci pa se u prvi plan stavljalo mehaničke poslove (npr. ručni rad krojača zamijenjen je strojem koji je jednolično ubadao igle u tkaninu, u velikim radionicama korišteni su novi alati, izumljeni novi strojevi su zamijenili rad čovjeka – pile, svrdla ili noževi postaju osnovno oruđe za izradu novih strojeva). U industriji se sve češće počela koristiti energija vode te se prerađivao metal za dobivanje

⁵ Butorac, G., *Država i ekonomija: Gdje je Hrvatska?*, Ekonomski pregled, 65 (6) 513540, (2014), Zagreb, str. 515. – 516., dostupno na: www.hrcak.srce.hr (27.10.2017.)

⁶ Bošnjović, I., *Individualizam i ekonomska teorija*, Politička misao : časopis za politologiju, Vol.16 No.2, 1979., str. 254., dostupno na: www.hrcak.srce.hr (27.10.2017.)

željeza i čelika, dok se u tkalačkoj industriji pronalazi mehanički čunjak. Za trgovinu i transport je bilo važno povećati sigurnosne mjere kopnenog i morskog prijevoza što se ostvarilo pronalaskom metalnih opruga i željeznih obruča za kočije i kola. Pojavom kočija javila se potreba za uvođenjem poštanskih službi i putovanja koja su trajala dugo jer su kočije u odnosu na današnja prijevozna sredstva bile puno sporije. „D. Pipin je 1680. godine pronašao lonac za kuhanje pod povišenim tlakom, a 1690. je konstruirao parni stroj sa cilindrom i klipom. T. Newcomen je izgradio stroj za crpljenje vode pomoću vatre koji zamijenjuje 50-konja preteću parnog stroja u kome se ističe značenje kotača zamišljenika. J. Wat je 1769. godine usavršio parni stroj, omogućavajući nastajanje prave tehničke i industrijske revolucije.“⁷ Napredak je ostvaren i u rudarstvu pronalaskom parne crpke, unaprijeđenjem optike izumljen je dalekozor koji je od posebne koristi bio pomorcima, kao i satovi i teleskop.

U razdoblju merkantilizma najučinkovitiji su bili Nizozemci koji su stvorili veliku ribarsku flotu te ogromnu i djelatnu trgovačku mornaricu koja je imala 150 trgovačkih brodova i 40 ratnih brodova kojima je upravljao velik broj mornara i vojnika dok je druge poslove obavljalo oko 50 000 civilnih djelatnika. Nizozemci su također razvili brzovnu praksu, monopole i druge sustave u kojima su bili jači prilikom uništavanja svojih poslovnih konkurenata. Bili su distancirani od razornog tridesetogodišnjeg rata (1618.- 1648.) koji je harao Europom pa su razvili i poljoprivredni uzgoj raznih proizvoda, među kojima su se kao i danas posebno isticale lukovice tulipana.

1.2. Teorijska razmatranja merkantilizma

„Gotovo svi merkantilistički pisci bavili su se problemima zbilje, stvarnim ekonomskim pojavama i problemima društva, i svi do jednog bili su opsjednuti jačanjem moći vlastite zemlje. U tu svrhu davali su najrazličitije savjete vladarima kako to postići.

Gonarda smatra da su osnovne značajke merkantilizma sljedeće:

- „hrizohedonizam,
- etatizam (monarhijski i socijalni),

⁷ Simonić, A., op.cit., str. 602.

- teorija aktivne trgovinske (a razumije se i platne) bilance, tj. treba stvoriti trajni višak uvoza zlata nad izvozom,
- sustav promicanja domaće trgovine, obrta i gospodarstva i
- neprijateljstvo spram gospodarskih interesa drugih naroda.“⁸

U 16. i 17. stoljeću je došla u pitanje potreba traženja državne potpore o strane merkantilista, jer je došlo do razvoja trgovinske bilance koja je podrazumijevala veći izvoz nad uvozom zbog jačanja nacionalne ekonomije, pa su se tada pojavila i različita teoretska razmatranja raznih merkantilističkih ekonomista u cijelom svijetu. Poseban značaj u razmatranju merkantilizma je vidljiv u radovima J. Bodina, J. Childa, J. Curyja koji su bili značajni za nerazvijene ekonomije tadašnje Europe, s naglaskom na Italiju, Njemačku i Španjolsku. U 18. stoljeću je merkantilistička doktrina kritizirana jer su se počela pojavljivati različita stajališta pisaca o tome zašto je neograničena akumulacija dragocijenih metala značajan nacionalni cilj, pri čemu su se upotrebljavali termini poput bogatstva i blaga koji su označavali nacionalne rezerve vrijednih dobara, uglavnom zlata i srebra. Zbog navedenog se merkantiliste nazivalo bulionistima prema kojima je, dakle, merkantilizam predstavljao teoriju bogaćenja države akumulacijom plemenitih kovina.

Naglasak merkantilističkog učenja bio je više na akumulaciji trajnih vrijednosti koje omogućuju bogaćenje zemlje i njenih stanovnika od kojih će potrošnja dobara biti cilj ekonomske merkantilističke politike. Samo je manji dio merkantilista naglašavao cirkulatornu funkciju dragocijenih metala kao novca te su vjerovali da se proizvodnja i zaposlenost kreću paralelno s količinom novca u cirkulaciji.

Merkantilističko učenje se temeljilo na pet načela koja su podrazumijevala:

- „postavljanje ekonomske politike u okviru nacionalnih potreba,
- pri procjeni bilo kojeg relevantnog elementa nacionalne ekonomske politike ili vanjske trgovine potrebno je pažnju usmjeriti na nacionalne rezerve skupocijenih metala,

⁸ Erent-Sunko, Z., Pilipović, O., Rančić, N., *Neke osobitosti evolucije ekonomske politike protekcionizma od antike do postmoderne*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Vol.60, No.5, (1047-1080), 2010., str. 1056-1057, dostupno na: www.hrcaak.srce.hr (27.10.2017.)

- zemlja koja ne posjeduje zlato i srebro, trebala bi postići višak izvoza nad uvozom,
- pozitivnu trgovinsku bilancu vlasti mogu postići izvozom, pa se prioritet davao izvozu robe u kojoj je bilo više rada,
- ekonomsku politiku treba voditi tako da jača snagu države koja je uključivala gospodarstvo i sigurnost zemlje.

Iako je postojalo značajno jedinstvo merkantilističke prakse u cijeloj zapadnoj Europi (a ona u to doba čini svijet relevantan za razvoj ekonomske misli) a bitnih razlika nema ni glede ciljeva ekonomske politike, ipak su primjetne velike razlike u metodama provođenja te politike.⁹ Razlike su prevladavale među pojedinim državama zbog različitog geografskog postrojenja i različite administrativne strukture te zbog različite političke organizacije. Drugačije su se provodila načela merkantilizma u kontinentalnim zemljama, u otočnim ili u trgovačkim republikama poput Genove, Venecije i Dubrovnika. Prethodno navedena načela bila su u mnogočemu iskrivljena a neka se čak nisu primjenjivala u praksi ekonomske politike nekih zemalja.

1.3. Merkantilizam u Dubrovniku

Hrvatska ima „jaku merkantilističku tradiciju, koja je s jedne strane naslonjena na talijanski merkantilizam, a s druge strane na posebnu tradiciju srednjoeuropskog merkantilizma koji se naziva kameralizmom (kameralizam). Među najranijim merkantilističkim djelima je rasprava Dubrovčanina B. Kotruljevića „O trgovini i o savršenom trgovcu“, napisana 1458., u kojoj je sustavno prikazao trgovačku praksu svojega doba, afirmirajući trgovinu kao korisnu i plemenitu djelatnost koja zahtijeva mnoga specifična znanja i visok moral trgovaca. U XVI. i XVII. st. merkantilistička tradicija prisutna je u djelima N. V. Gučetića i J. Križanića. Istaknuti kameralisti XVIII. st. bili su A. A. Barić, F. Lehnau te osobito N. Škrlec-Lomnički, koji se u djelu „Nacrt i obrazloženje zakona“ zauzima za protekcionističku politiku zaštite hrvatskih i ugarskih gospodarskih interesa protiv austrijske konkurencije, ali daje i elemente ekonomskog

⁹ Stipetić, op.cit., str. 187.

liberalizma.“¹⁰ Merkantilističko učenje je u Hrvatskoj bilo karakteristično za ekonomsku misao od 16. stoljeća pa sve do prve polovine 18. stoljeća. Prihvatanjem načela ranog merkantilizma počele su se pojavljivati prve knjige sa tematikom ekonomske politike Dubrovačke Republike ali i drugih područja Hrvatske. Ekonomske komponente postale su važne u društvenim znanostima. „O trgovačkom i pomorskom uspjehu Dubrovčana pisali su mnogi. Paladije Fusko (1450.-1520.) u svom djelu *De situ orae Illyrici* (postumno tiskanom 1540.) kaže “da nema tako zabitna i došljacima tako nepristupačna dijela Europe gdje nećeš naići na Dubrovčane kako trguju”. Fernand Braudel, taj veliki “meštar” strukturalizma, za utjecaj dubrovačkog pomorstva kaže: “Tirensko bi more bilo gotovo dubrovačko jezero kad ne bi bilo prisutnosti Marsejaca (prvo skromne, koja se povećava nakon 1570-ih),...”. U izvješću kralju (1539.) španjolskog veleposlanika u Veneciji Lope de Sorie kaže se da “španjolski kralj Dubrovčane drži kao svoje i uvijek im izlazi ususret”. U pismu Don Juana vladi Dubrovačke Republike (8. svibnja 1572.) za Dubrovčane se kaže da “zadržavaju brodove da drugi ne bi mogli poslati dojave prije njih, tako da vijesti poslone iz Carigrada španjolskim agentima u Dubrovnik kasne jer je ovima tako zapovjedbano”.¹¹ Prioritetan cilj ekonomske politike merkantilizma postalo je ekonomsko blagostanje stanovništva pa se na takav način merkantilistička načela probijaju u hrvatsku ekonomsku misao, ali dosta sporije nego što se to odvijalo u drugim zemljama pa zbog navedenog bila i manje utjecajna u svjetskoj ekonomskoj misli.

U vrijeme kada se već počeo mijenjati sadržaj merkantilizma u svijetu, tek tada su hrvatski autori došli u dodir s merkantilističkim učenjima. Dok se prije 16. stoljeća ekonomsko učenje i zakonodavna politika temeljila na stokiranom novcu koji je činio bogatstvo države, te se u ranom merkantilizmu preporučavalo državi da spriječi odljev novca (zlata i srebra), sada nastupaju nova učenja. Nova učenja su podrazumijevala da se domaće bogatstvo poveća izvozom robe na strana tržišta čime bi se utjecalo na priljev novčanih sredstava u zemlju. Zbog navedenog država ima potrebu za provođenjem politike aktivne trgovinske bilance s većom vrijednošću izvoza od uvoza. Zemlje koje su bile bez rudnika zlata i srebra, smatrale su da će veća vrijednost izvoza nad uvozom ojačati nacionalne snage i bogatstvo. Stoga su merkantilisti u 16. stoljeću

¹⁰ *Merkantilizam*, Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40216> (27.10.2017.)

¹¹ Bašić, Đ., *Pomorstvo Dubrovnika od XII. do početka XX. stoljeća*, Pomorski zbornik 44 (2006)/1, (139-177), str. 151, dostupno na: www.hrcak.srce.hr (29.10.2017.)

tražili od države potporu za poticanje razvoja manufakture, uglavnom za razvoj obrtništva i pomorstva, dok se samo manji dio zalagao za razvoj poljoprivrede.

1.4. Gospodarske prilike

Općenito, uvid u gospodarske prilike pruža nam dinamika razvoja stanovništva u promatranim razdobljima. Na području mediteranske Europe bilježeno je smanjivanje broja stanovnika, pri čemu se posebno isticala Dubrovačka Republika. Navedenome svjedoči Tablica 1. na kojoj je prikazano stanovništvo svijeta, Europe, Mediterana i Hrvatske u razdoblju od 1500. – 1750. godine.

Tablica 1.: Stanovništvo svijeta, Europe, Mediterana i Hrvatske u razdoblju od 1500. – 1750. godine

Područje/zemlja	Stanovništvo (milijuna)				Struktura (%)		
	1500.	1600.	1700.	1750.	1500.	1600.	1750.
Svijet	425	545	610	720	100	100	100
Europa u svjetskom stanovništvu:Mediteranska	81	100	120	140	19,1	18,3	19,4
Španjolska	6,5	8,5	8,0	9,5	1,5	1,6	1,3
Francuska	15,0	18,5	22,0	24,0	3,5	3,4	3,3
Italija	10,0	12,0	13,0	15,0	2,4	2,2	2,1
Hrvatska	0,65	0,95	1,05	1,35	0,2	0,2	0,2
Grčka	1,0	1,5	1,5	1,85	0,2	0,2	0,2
Austrija	2,0	2,5	2,5	2,75	0,5	0,5	0,4
Mađarska	1,25	1,25	1,5	2,0	0,3	0,2	0,3
Njemačka	9,0	12,0	13,0	15,0	2,5	2,2	2,1
		(u tisućama)			(u promilima)		
Dubrovačka Republika	88	49	30	27	2,1	0,9	0,4

Izvor: Stipetić, V., *Povijest hrvatske ekonomkse misli*, Golden marketing, Zagreb, 2001., str. 191.

Između 1500. i 1750. godine svjetsko stanovništvo je ubrzano raslo, pa je u odnosu na razdoblje između 1300. – 1500., broj stanovništva kroz 250 godina porastao čak za 69 %. Posebno se broj stanovnika povećao na području Europe, točnije u Zapadnoj i Istočnoj Europi. U Tablici 1. je vidljivo da je u razdoblju od 1500. – 1750. godine broj stanovništva u svijetu porastao sa 425 milijuna na 610 milijuna, pri čemu je broj stanovnika u Dubrovačkoj Republici u navedenom razdoblju smanjen sa 88 tisuća na 27 tisuća.

Razlog navedenom je bio slab gospodarski napredak zbog nemira koji su se zbivali na tim područjima, točnije zbog haranja turskih četa koje su već tada bile pokorile cijelu Bosnu, Slavoniju i druge dijelove Hrvatske. Tada su kolone izbjeglica otišle na Zapad, velik dio stanovništva je ubijen i odveden u ropstvo. Dakle, već je bila narušena ekonomska situacija a da to ne bi bilo sve, kao još jednu ekonomsku nevolju treba navesti pomicanje središta svjetske trgovine s Mediterana na Atlantik, što je bilo potencirano otkrićem Amerike.

1.5. Trgovina

Trgovina na obalama Mediterana je ugrožena te opada njeno značenje u svjetskoj trgovačkoj floti. Dalmacija gospodarski stagnira, njezina trgovina s Balkanom nazaduje te su povećani vojni izdaci zbog nastalih šteta u ratovima koje su vodili Turci i Mlečani. Gotovo sve istarske i dalmatinske komune bile su preuzele obveze prema mletačkoj ratnoj mornarici što je bilo dodatan financijski izdatak.

Kontinentalna Hrvatska je u 16. stoljeću pogođena otomanskim četama, kugom i glađu. Opustjelu zemlju naseljavali su došljaci, posebno područje Vojne krajine u koju se iz Štajerske, Kranjske i Koruške dovode plaćenici i najamni vojnici koji su bahatim ponašanjem počinili mnoga nasilja. Zanatstvo je nazadovalo, pomicali su se trgovački putevi pa su počeli propadati neki gradovi ali zato raste važnost trgovačkih putova preko drugih gradova koji su povezivali Primorje i Austriju (Karlovac, Zagreb, Varaždin). S obzirom na prevelike razlike u gospodarstvima Europe, u Hrvatskoj je

počeo rasti broj intelektualaca koji su se bavili traženjem rješenja za brojne ekonomske probleme.

U 17. stoljeću raste interes za jačanje gospodarstva. Umjesto okupiranjem načina stjecanja bogatstva sada je primarna preokupacija ekonomskih pisaca, poput Diversisa (koji je bio usmjeren na život u Dubrovniku), kako preživjeti na nemirnoj granici koja se sve više pomicala prema Zapadu.

Stanovništvo je u vrijeme merkantilizma na području Hrvatske bilo preopterećeno poreznim davanjima, sve se slabije privređivalo, pogoršani su bili životni uvjeti zbog čega se stanovništvo raseljavalo u Ugarsku, Austriju, Slovačku i Italiju. „Mornari i trgovci, studenti i ratnici, putujući u strane zemlje sve češće uočavaju razlike između osiromašene hrvatske domovine, Bosne i Srbije i obogaćene Zapadne Europe. Svi oni pokušavaju objasniti uzroke osiromašenju balkanski naroda, kojemu nasuprot stoje raskoš Venecije, bogatstva Istanbula i Beča, a da ne govorimo o prosperitetu u Španjolskoj, Portugalu, Engleskoj i Brabantu.“¹² Milijuni ljudi na tadašnjem Balkanu živi u zemunicama, slabo su obučeni i vidljivo više gladni nego siti. Smatralo se da bi oslobođenje omogućilo brzi gospodarski napredak s obzirom na to da je zemlja posjedovala ogromna prirodna bogatstva (poljoprivredni proizvodi – ulje, vino, med i pšenica, gorske šume, obilje ribe u moru, divljih i domaćih životinja poput ovaca i koza.

1.6. Vjerska stajališta

Od 13. do 18. stoljeća cijelu Europu prožima strah od napada Turaka. Taj strah je utjecao na njezino cijelo gospodarstvo i na ekonomsku misao. Papa Pijo II. se borio za jača crkvena odlučivanja i za kršćanstvo. Svećenstvo na Zapadu protivilo se križarskim ratovima.

Papa i papinska država pokazuju najviše razumijevanja za muke kroz koje prolazi hrvatski narod. „Do sredine 17. st. ugled Pape se smanjivao u gotovo cijeloj Europi pa su državne crkve nekih zemalja zbog kraljevog statusa vrhovnog crkvenog poglavara

¹² Stipetić, V., op.cit., str. 210

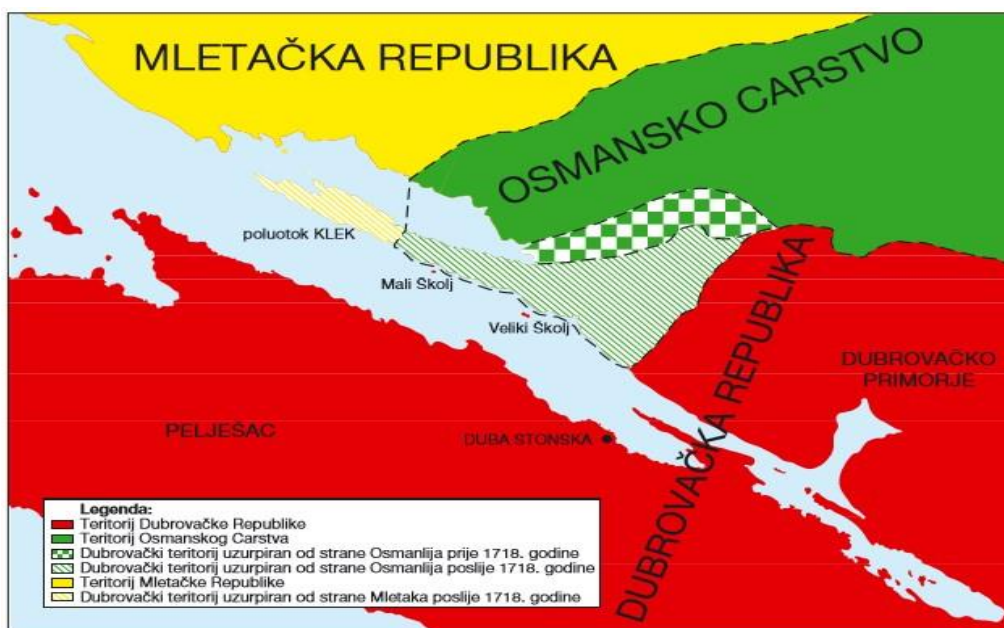
provodile značajne reforme bez odobrenja pape.“¹³ Do tada je Rim je bio katolički vrh pa je vjera bila rimokatolička.

Rim je vršio pritisak te rađao oporbu u redovima svećenstva koje narodu usađuje misao da se strah može iskorijeniti samo hrabrim protjerivanjem Turaka. Slična stajališta imao je i Luther 1539. godine, koji narodu propovijeda da ako ustanu u borbu protiv Turaka da će ustati u borbu protiv vražije vojske, zla, koje je bilo usađeno u ljude koji nisu imali dovoljno vjere, te ih je pozivao na pokajanje i pokoru, na čišćenje od zla koje je bilo ukorijenjeno u njima. Janus Panonius, koji se zalagao za križarki rat protiv Turaka, smatra da zemlje Europe ne žele pomoći Hrvatskoj; Francuska i Španjolska su daleko pa im ne prijete opasnost, Italija je usmjerena na ciljeve trgovine, a nitko od njih nije shvaćao da bi složnom europskom politikom bili u stanju otkloniti tursku opasnost sa tih područja. Na takav način bi prestali biti ugroženi domovi i cjelokupno kršćanstvo.

¹³ Simonić, A., op.cit., str. 604

2. ŽIVOT I RAD U DUBROVNIKU U VRIJEME MERKANTILIZMA

Dubrovačka Republika „(do 1808.) na području južne Dalmacije (Jadranske Hrvatske) i Poljička Republika (do 1806.) onkraj Splita i Omiša u srednjoj Dalmaciji (jadranske Hrvatske) dva su u cijelosti i dugoročno slobodarska područja. Jedinственe Republike u povijesti hrvatskoga naroda su svojevrstne autonomne zajednice određenoga zemljopisnog područja koje pokazuje primjer međusobnog jedinstva i diplomatske uspješne borbe protiv neprijatelja. Republike jedinstvo su u različitosti i različitost u jedinstvu. Za svoju su slavu, uspon i nezaborav zahvaljivale slobodi, koja je posebna, čuvana, branjena, plaćana i potplaćivana, jer mnoge su se ruke tuđinske pružale prema tim hrvatskim Republikama.“¹⁴ Dubrovačka Republika (Slika 1.) je do 1808. godine, kada je došlo do njenog raspada, bila pod opsadom Osmanskog Carstva.

¹⁴ Bašić, Đ., op.cit., str. 140

Slika 1.: Dubrovačka Republika 1718.- 1815. godine

Izvor: Ćosić, S., Kapetanović, N., Vekarić, N., *Prijevara ili zabluda, Problem granice na području poluotoka Kleka*, Vlastita naklada Nenad Vekarić, Dubrovnik, 2012., str. 31., dostupno na: <http://www.dubrovniknet.hr/docs/KlekKapetanic.pdf> (14.01.2018.)

Točne granice nisu poznate, ali je na slici vidljivo da je Osmansko Carstvo bilo na području današnje Bosne i Hercegovine i Crne Gore, a pod Dubrovačkom Republikom nalazili su se Pelješac, Lastovo, Mljet, grad Dubrovnik i Konavle. Život i rad u Dubrovniku, u doba merkantilizma, pripisuju se ondašnjoj ekonomskoj situaciji koja je bila jako nestabilna za običan puk, koji je činio većinu, dok je ekonomskom situacijom bila zadovoljna samo vlastela koja se bavila trgovinom, pomorstvom i drugim djelatnostima od kojih je imala velike koristi.

2.1. Temeljne gospodarske aktivnosti u Dubrovniku

O ekonomskim prilikama u Dubrovniku u 15. stoljeću pisao je ekonomist Filip de Diversis. De Diversis je bio oduševljen Dubrovnikom i njegovim gospodarstvom.

Prema Diversisu:

„Osnivači i utemeljitelji najboljih gradova žele da grad uživa blagodati pogodnog položaja i na kopnu i na moru. Ako i jedan od tih uvjeta nije ispunjen, grad trpi mnoge nevolje. Ta dva uvjeta donose po sebi velike prednosti: namirnice i trgovačku robu, kao i građevni materijal, što je najviše potrebno svakom gradu. U Dubrovnik se to lako donosi i dovozi karavanama i brodovima, s vlastitog ili tuđeg teritorija ili od udaljenijih zemalja sa svih strana.

Dubrovnik ima iznimno pogodnu lokaciju, jer se nalazi na kopnu, odakle stanovništvo s njegova područja, kao i stranci dolaze svakodnevno u nevjerojatno velikom broju. Na konjima ili drugim životinjama ili sami, uprćeni teretom na leđima, donose sve što je ljudima dobro i korisno za život i za trgovinu. Seljaci iz okolice, bilo da su podanici Dubrovnika ili drugih velikaša, donose ili dovoze u grad povrće, cvijeće, voće, piliće, jaja, svinje, zečeve i ostalo, što je živim bićima potrebno za ishranu. Iz udaljenijih krajeva stižu s medom, daskama, drvenim ugljenom, krznima, brodskim pokrivačima koje nazivaju celegama, drvenim alatima za miješanje kruha, pranje

lanenih tkanina, zatim alatima za tkače, kao i mnogim životinjama, čijim se mesom ljudi hrane.

*Ostali koji dolaze iz kopnenog zaleđa, najčešće su trgovci, koji dovoze zlato, srebro, olovo, krmez, začine, vosak i mnogu drugu robu od velike vrijednosti. Stižu iz Jedrena, iz Raške, naročito Novog Brda i iz Bosne.*¹⁵ Osim predosti lokacije Dubrovnika u kopnenom području, Diversis je kao lokacijsku prednost opisao i položaj na moru. S obzirom na to da je u Dubrovniku živio velik broj stanovnika, sva hrana koja je odvezena kopnom nije bila dovoljna za preživljavanje, pa se prijevoz hrane morem smatrao iznimno važnim. „Mornari i trgovci, studenti i ratnici, putujući u strane zemlje sve češće uočavaju razlike između osiromašene hrvatske domovine, Bosne i Srbije i obogaćene Zapadne Europe. Svi oni pokušavaju objasniti uzroke osiromašenju balkanski naroda, kojemu nasuprot stoje raskoš Venecije, bogatstva Istanbula i Beča, a da ne govorimo o prosperitetu u Španjolskoj, Portugalu, Engleskoj i Brabantu.”¹⁶ Milijuni ljudi na tadašnjem Balkanu živi u zemunicama, slabo su obučeni i vidljivo više gladni nego siti. Smatralo se da bi oslobođenje omogućilo brzi gospodarski napredak s obzirom na to da je zemlja posjedovala ogromna prirodna bogatstva (poljoprivredni proizvodi – ulje, vino, med i pšenica, gorske šume, obilje ribe u moru, divljih i domaćih životinja poput ovaca i koza.

Položaj Dubrovnika u ono vrijeme bio je prolaz u ondašnji mediteranski svijet. Da bi taj položaj donosio koristi gradu Dubrovniku, bilo je potrebno očuvati mir i prosperitet trgovaca.

U Dubrovniku nije sve bilo bajno, vlastela je uživala bogatstvo dok je većina običnog puka gladovala i živjela u bijedi. Najbrojniji među sirotinjom bili su mornari i seljaci koji od malenih posjeda nisu mogli niti skromno živjeti pa su bili prisiljeni raditi još neke dodatne poslove. Muškarci su se uglavnom dodatno bavili poljodjelstvom, bili su goniči u karavana, dok su žene obavljale kućne poslove te prele vunu za potrebe manufakture. Dubrovčani su najviše koristi imali od obrta, jer su se tada bavili sa oko pedeset zanata. Najraširenije dubrovačke obrtne djelatnosti bile su sukнарstvo i kovnica.

¹⁵ Stipetić, V., op.cit., str. 103.

¹⁶ Ibidem, str. 210.

2.1.1. Suknarstvo u Dubrovniku

Otvaranje obrta suknarstva u Dubrovniku bilo je jedan od temelja bogatstva. Obrtnici su dobivali poticajna sredstva od dubrovačke vlade za bavljenje tim poslom jer se obojeno sukno dobro prodavalo.

„Suknarstvo je u 14. stoljeću u Dubrovniku bilo razvijeno veoma slabo: proizvodi su uglavnom jeftine grube vunene tkanine kojih jedva da je bilo dovoljno za zadovoljavanje potreba u gradu, pa je sada zaista postalo prijeko potrebno uvesti novi zanat – proizvodnju visoko-kvalitetnih tkanina za izvoz.“¹⁷ Slijedeći merkantilistička načela vlada je ugovarala dolazak stranih majora koji su u 15. stoljeću u Dubrovniku otvarali nove radionice. Radionice su otvarane u novoj tekstilnoj zgradi na Pilama te su se davale u najam. S obzirom na to da su mnoge žene prele vunu kod kuće, vlast je uvidjela opasnost po pitanju kvalitete, pa je samo na bale suknerskih obrta, stavljala žig sv. Vlaha su bile iznimno kvalitetne.

Zbog dobro razvijenog suknarstva obrtnicima je bilo zabranjeno otvarati radionice izvan područja Dubrovnika s ciljem spriječavanja stvaranja konkurencije. Vlada je ubrzo zabranila rad privatnih bojadisaoni te se ta djelatnost mogla obavljati samo u državnim bojadisaonama, jer je tvrdila zbog svoje koristi da niti privatnici ne mogu osigurati dovoljno traženu kvalitetu.

2.1.2. Djelatnosti kovnice

Dubrovački trgovci su kupovali srebro od Sasa te su opskrbljivali rudnike suknom, solju te drugim manufakturnim proizvodima. Na uvozu srebra su zarađivali jer su ga nabavljali po puno nižoj cijeni nego što su dobivali od njegova kovanja. „Dubrovnik obvezuje sve svoje trgovce da 6 % od količine izvezenog srebra moraju prodati

¹⁷ Manančikova Nelli P., *Rana manufaktura i socijalni aspekti povijesti zanatskog stanovništva Dubrovnika u XV. i na početku XVI. stoljeća*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol.10 No.1, 1977., str. 344., dostupno na: www.hrca.hr (28.10.2017.)

dubrovačkoj kovnici koja od toga srebra iskiva dubrovački novac.¹⁸ Zbog prevoženja srebra, dubrovački su mornari često bili na udaru gusara koji su pljačkali brodove. Zbog toga je grad osigurao dodatne brodove koji su štitili brodove sa srebrom i brodove koji su napadali gusarske.

Trgovanje srebrom se uglavnom povezuje sa novčarstvom i djelatnosti kovnice u Dubrovniku. „Poput bizantske kreativnosti u kovanju novca, koja nadmašuje franački ili zapadni novac, tako i dubrovački novac kvalitetom i izradom nadvisuje druge hrvatske gradove. Za razliku od njih, Dubrovnik koristi razne inačice na temu gradskog patrona sv. Vlaha. Dubrovnik je po svom novcu nešto drugo od srednjodalmatinskih gradova obilježenih mletačkom vlašću, koja je u prvome redu zainteresirana za njihovu eksploataciju. Dubrovniku je bilo stalo do izgradnje vlastitog imidža sa zemljama partnerima u trgovini. On želi pratiti tadašnje trendove, pogotovo one talijanskih slobodnih gradova. Za cijelo razdoblje narodnih vladara naveli smo da Hrvatska nije kovala vlastiti novac. Dubrovnik je, poput naših drugih gradova, imao u uporabi bizantski novac koji je bio općeprihvaćeno platežno sredstvo na našim prostorima.“¹⁹ Novac se kovao od srebra i od bakra.

U vrijeme merkantilizma na području Dubrovačke Republike nastale su tri vrste novca: novac od srebra, koji se nazivao dinar ili groš, te je imao najveću vrijednost u Dubrovniku, kovala se od srebra, osim mletačkog dukata, zatim novac pod nazivom poludinar koji se također kovao od srebra, te je imao vrijednost jednog i po mletačkog solida, te vrsta novca koji se kovao od bakra a nazivao se minca ili folar; imao je najmanju vrijednost (10 minca iznosilo je jedan mletački solid), koristio se više za unutarnju upotrebu. „Nazivi za taj bakreni novac jesu: follarus, paravulus, bagattinus i obulus. Ovakav novac ostao je u upotrebi tijekom cijelog razdoblja mletačke vladavine u našim srednjodalmatinskim gradovima. Tijekom postojanja Dubrovačke Republike mletački je novac bio tečajnom osnovom za dubrovački novac. Bez obzira na dubrovačke mince i dinare, sve do kraja Republike mletački dukat bio je najvažniji zlatni novac. Prema njemu je određivana cijena drugih novaca – dubrovačkih i stranih – kojima su se isplaćivale veće sume, osobito danak turskom vladaru.“²⁰ Prve dvije vrste

¹⁸ Stipetić, V., op.cit., str. 110.

¹⁹ Medved, M. i J. Selak, *Sveci patroni na kovanom novcu hrvatske obale do pojave turskog novca*, Riječki teološki časopis, god. 23 (2015.), br. 1, (167-192), str. 185, dostupno na: www.hrcak.srce.hr (28.10.2017.)

²⁰ Ibidem, str. 187.

smatralo se pravim i vrijednim dubrovačkim novcem koji je bio u optjecaju po Raškoj i Bosni.

Dubrovački dukat, koji se kovao između 1723. i 1797. godine, imao je aversni prikaz patrona, na njemu se umjesto Kristova lika kovao grb Republike. Dubrovački dukat prikazan je na Slici 2.

Slika 2.: Dubrovački dukat

Izvor: Medved, M. i J. Selak, *Sveci patroni na kovanom novcu hrvatske obale do pojave turskog novca*, Riječki teološki časopis, god. 23 (2015.), br. 1, (167-192), str. 185, dostupno na: www.hrcak.srce.hr (28.10.2017.)

Po pitanju cijena namirnica koje su se kupovale navedenim novcem u to vrijeme, pisao je Diversis:

„Pravi se kruh prodaje za 4 mince, libra (trećina) bravetine se prodaje za 10, a nekad i za 12 minca, slične su cijene za janjetinu. Goveđe, jareće, ovčje, teleće i kozje meso prodaje se i po cijeni od 8 do 10 minca. U balicama se prodaje povrće...struk stoji po jednu mincu... breme drva kojih nekad ima malo, što zavisi i od toga je li lijepo ili ružno vrijeme, kupuje se za jedan dinar. To je cijena drveta, a nosačima se daje još po 3– 4 obola.“²¹ Dubrovački novac se plasirao po cijelom Balkanu te je na takav način bio u cirkulirajućoj novčanoj funkciji.

²¹ Stipetić, V., op.cit., str. 112.

2.2. Mjere provođenja ekonomske politike

Dubrovačka Republika je imala velike izdatke koje je plaćala gradskim službama koje su uključivale: učitelje i liječnike, izgradnju vodovoda i javnih zgrada, obveze prema inozemstvu (priznavali su suverenitet ugarskog kralja te mu u mnogim prigodama nose darove, harač Turcima). U Tablici 2. prikazane su vrste i količina novca kojim su Dubrovčani plaćali harač u razdoblju od 1458. do 1481. godine.

Tablica 2.: Vrste i količina novca kojim su Dubrovčani plaćali harač u razdoblju od 1458. do 1481. godine

Godište	Vrsta i količina uplaćenog novca	Signatura dokumenta
1457/58.	1.500 cekina	p.p. 45
1459/60.	1.500 zlatnika	K1,3
1470/71.	5.000 zlatnika	K1,5
1473/74.	10.000 zlatnika	K1,10
1475/76.	10.000 cekina	K1,12
1476/77.	10.000 cekina	K1,13
1477/78.	10.000 cekina za harač + 2.500 cekina za carinu	K1,14
1478/79.	12.500 cekina	K1,16
1479/80.	12.189 cekina i sultanija + 1561 ungara (ukupno 13.750)	K1,18

Izvor: Miočić, V., *Turske priznanice o uplaćenom dubrovačkom haraču*, Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, No.42 Svibanj 2004., str. 55., dostupno na: www.hrcak.srce.hr (28.10.2017.)

Vrijeme od „1458., kada su Dubrovčani platili prvi harač, do 1804., kada su platili posljednji, možemo podijeliti na šest razdoblja. Iznos od 1500 cekina godišnje, dogovoren 1458., postupno je rastao do 1481., od kada se ustalio na 12.500 cekina. Sudeći po sačuvanim priznanicama, Dubrovčani su ga 1458/81. plaćali uglavnom u cekinima, a iznimno u osmanskim zlatnim sultanijama i mađarskim zlatnim ungarima. U pojedinim priznanicama nalazimo tek izraz “zlatnik” (tur. filuriye). Možemo

pretpostaviti da su i tada platili u cekinima, koji su u ovom razdoblju bili uobičajeno sredstvo plaćanja dubrovačkog harača.²² Novčani izdaci su odlazili i na smrti velikana, na prolazak plemića gradom (kraljevi, vojvode, markizi, baruni, kršćanski vladari te dr.) pa se takve izdatke nazivalo podaničkim obvezama. Izdaci su odlazili i na izgradnju badema i utvrda sa kulama koje su štatile grad.

Luka se štitila debelim lancima koji su pružali sigurnost od gusara i nasilja te su i za to bila potrebna sredstva koja su činila dio izdataka. Izdaci su bili potrebni i za provođenje zakonskih mjera koje su vršili knežaci u općinskim službama te su privodili zatvorenike, raznosili pozive te dr. Za troškove uprave bili su zaduženi blagajnici, plemići, koji su isplaćivali plaće činovnicima, predavali darove strancima te druge opravdane troškove. Svi troškovi i prihodi vođeni su u preciznim dubrovačkim financijskim knjigama koje je vodila revizorska služba koji su pažljivo nadzirali novac blagajne. U Dubrovniku je u 15. stoljeću većina stanovništva bila nepismena, baš kao i na području cijele Europe, u kojoj su kolale mnogobrojne monete, razni gospodarski propisi, sitne prevare pri mjerama, prodavala se pokvarena roba, pa je dubrovačka republika odlučila provesti mjere zaštite potrošača. Neke od mjera su podrazumijevale odlazak pred građanski sud zbog počinjene nepravde prema nečijoj imovini, kazne naknađivanje štete u peterostrukoj vrijednosti, zatvorske kazne, a u slučaju nepodmirivanja novčanih iznosa počiniteljima su se nanosile fizičke ozljede poput kopanja očiju, rezanja vrha nosa, ušiju ili su bili izbatinani. Organizacije tržišne službe proizlazile su iz odredbi zapisanih u Dubrovačkom statutu koji je nastao još u 13. stoljeću, ali je u doba merkantilizma razvijen zbog porasta trgovine. Cilj provođenja dubrovačke merkantilističke politike bila je pravičnost te spriječavanje zlouporabe pri dnevnim trgovinskim transakcijama. Trgovci su svoje poslovanje trebali provoditi pošteno, u protivnom ih se nije smatralo trgovcima.

2.3. Depopulacija stanovništva

²² Miočić, V., *Turske priznanice o uplaćenom dubrovačkom haraču*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, No.42 Svibanj 2004., str. 55., dostupno na: www.hrcak.srce.hr (28.10.2017.)

Razdoblje merkantilizma je obilježavala depopulacija stanovništva. „Već potkraj XV. i na poč. XVI. st. na dubrovačke je granice pred naletom Osmanlija nahrupila masa izbjeglica. Nakon te migracije iz Bosne i Hercegovine Republika je na početku XVI. st. imala između 80 000 i 90 000 stanovnika, kao nikad prije i nikad poslije. Došlo je do spontanog uspostavljanja demografske ravnoteže, čemu su pridonijele i mnogobrojne epidemije, nerodne godine i druge nepogode, česte u tom stoljeću najvećega dubrovačkog uspona. U prvoj pol. XVI. st. bilo je čak jedanaest kužnih godina (harala je kuga). Najpogubnija je bila ona 1526–27, kada je umrlo 20 000 ljudi, među kojima i 164 vlastelina. Stanovništvo je stradalo i tijekom osmanskih, mletačkih, uskočkih i crnog. pohara dubrovačkoga pograničnog pojasa. Posebno su 1538. opustošene Konavle, kada je na poticaj Mlečana u njih upala kršćanska vojska, nakon španjolske opsade tur. Novoga. Smanjenju broja stanovnika pridonijela je i pomorska i trgovačka konjunktura.“²³ U vrijeme rata sa Turcima je došlo do velikih gubitaka stanovništva, mnogi su bile žrtve koje su nastradale ali i veliki broj je emigriran u inozemstvo, masovno se napuštaju svi dijelovi Hrvatske. Dubrovačka Republika početkom 15. stoljeća ima oko 88 500 stanovnika, dok se pedeset godina kasnije taj broj smanjio za trećinu. Ruralna područja su u potpunosti osiromašena, propadaju gradovi, posebno granični, jer se smanjio broj potrošača.

2.4. Dubrovnik u 17. stoljeću

U 17. stoljeću Dubrovčani nisu bili u stanju održati svoje nekadašnje pozicije, stečene u 15. i 16. stoljeću. Mjere protekcionizma koje su se primjenjivale u Španjolskoj, Nizozemskoj, Engleskoj i Francuskoj utjecale su razorno na dubrovačko pomorstvo. Dubrovačka mornarica se smanjuje te opada trgovina zbog jačanja konkurencije na Levantu. Smanjenje trgovine uzrokovalo je i silan pad prihoda pa država uvodi protekcionističke mjere koje su podrazumijevale borbu protiv luksuza i pretjerane potrošnje. Državne mjere protekcionizma podržavala je i crkva. Nakon navedenih mjera protekcionizma, također su nametnute carine i visoki porezi. Dubrovnik je 1667. zahvatio i veliki potres (Slika 3.) koji je uzrokovao brojne štete.

²³ Ćosić, S. N. Vekarić, *Dubrovačka Republika*; Leksikon Marina Držića, 2017., dostupno na: <http://leksikon.muzej-marindrzic.eu/dubrovacka-republika/> (29.10.2017.)

Slika 3.: Potres u Dubrovniku 1667. godine

Izvor: Janko, V., *Dubrovačka Republika*, slajd 15., dostupno na: www.os-precko-zg.skole.hr/upload/os-precko-zg/images/.../07_Dubrovacka_republika.ppt (29.10.2017.)

Problemi počinju „1667. godine kada je Dubrovnik zahvatio katastrofalan potres u kojemu je poginula polovica stanovnika grada. Još se osam dana treslo tlo, a požar koji je nastao zbog potresa, harao je dvadeset dana rušeći sve pred sobom. Mnoge zgrade su uništene, kao i umjetnička djela. Samo godinu dana prije, gotovo 1000 Dubrovčana umrlo je od kuge i broj ljudi dosegnuo je najmanju razinu u posljednjih nekoliko stoljeća. Turci, a posebno Venecija, osjetili su kako napokon mogu zauzeti Dubrovnik. Vlastela se nekako uspjela pribitati, a veliku ulogu u nastavku samostalnosti Dubrovačke Republike odigrao je diplomat Stjepan Gradić koji je u to vrijeme boravio u Rimu. Poduzeo je stotine diplomatskih akcija i detaljno opisao kako se Dubrovnik treba obnoviti s posebnim naglaskom na gospodarstvo.“²⁴ Gradić je pripremio dva spisa koja su predstavljala strategiju za obnovu Dubrovnika. Danas se spisi nalaze u Franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku.

²⁴ Dubrovnik Digest, *Povijest; Šetnja po stoljećima; Nastanak Dubrovnika*, 2013., dostupno na: <http://dubrovnikdigest.com/povijest/setnja-po-stoljecima> (29.10.2017.)

U spisima se nalaze savjeti upućeni dubrovačkom Senatu vezani uz popravljjanje gospodarske štete nastale nakon potresa i požara. Neki od savjeta su uključivali intenziviranje trgovine sa Turcima jer su od nje imali koristi, a da bi se to ostvarilo potrebno je bilo otvoriti gostionice za kršćanske trgovce iz Osmanlijskog Carstva, kojih je tada bilo premalo. Nadalje, jedan od savjeta je bila potreba za traženjem pomoći i za učvršćivanjem snaga sa drugim zemljama, sudjelovanje cijelog stanovništva u obnovi grada, potreba za stvaranjem plana razvoja Dubrovnika te potreba za povećanjem poljoprivredne proizvodnje i korištenjem resursa koje je grad u nedovoljnoj mjeri iskorištavao; te brojni drugi savjeti.

2.5. Merkantilističke mjere Dubrovačke Republike nakon potresa

Nakon Gradićevih savjeta, osnovne mjere koje Dubrovnik prakticira nakon potresa su:

- izmjene u pomorstvu,
- ograničenja u luksuznoj potrošnji; „broj nezadovoljstava je rastao posebice prema onima što žive raskošno, a njima je pripadalo i svećenstvo; puk je tražio promjene. U kritici svećenstva predvodili su Erazmo Roterdamski i M. Luther. Naročito je nezadovoljstvo izazvala prodaja oprosta za grijeh. Luther je osudio papu kao heretika. Započela je borba pape i pristaša reformacije.“²⁵,
- radilo se na općim interesima građana gdje je poduzetnik postao glavni čimbenik gospodarskog razvoja a država je od toga dobivala samo jedan udio,
- financijska sredstva koja su bila deponirana inozemstvu zahtijevala su naplatu poreza od svih u iznosu od 20 % godišnjeg prihoda kamata,
- utjerivali su se dugovi od svih koji ih nisu podmirivali prije potresa, te dr.

Nakon što se spoznalo da Republika mora obnovu temeljiti na razvoju djelatnosti u kojima ima svoje komparativne prednosti, Senat se koncentrirao na vraćanje pomorstva kao djelatnosti koja je zapošljavala velik broj građana te počinje poticati tu

²⁵ Kale, E., *Povijest civilizacija*, Školska knjiga, Zagreb, 1990., str. 107, dostupno na: https://www.academia.edu/10363367/Eduard_Kale_-_Povijest_civilizacija (29.10.2017.)

djelatnost; uvodi se zabrana kupovine brodova u inozemstvu a oni koji bi to učinili plaćali su kaznu u iznosu od 200 dukata, brodograditeljima je bilo zabranjeno zapošljavanje na drugim područjima izvan Republike pod uvjetom zatvorske kazne u trajanju od tri mjeseca.

Senat nastoji naći uzroke koji su nanosili štetu državi i pojedincima, te kao jedan od razloga navodi mlade Dubrovčane koji se školuju u isusovačkim školama pa se odlučuje na izgradnju državnih škola koje će obrazovati mladiće u trgovačkim vještinama, a obrtnicima je određeno da moraju svoje sinove zapošljavati u svojim djelatnostima. „Sve se češće u odlukama Senata namjenjenih gospodarstvu, javlja sintagma da se odluke donose kako bi se omogućila javna i privatna korist. Aktivnost države u poslovima u kojima se omogućuje državna i poduzetnička dobit, karakteristika je poznatog merkantilizma, koji je spoznao da je poduzetnik glavni čimbenik razvoja gospodarstva, a da država samo posredno, stvaranjem bogatstva u Republici dobiva svoj udio. Bogatstvo građanina je opći interes i radi njega donose se sve mjere.“²⁶ Iznenadni potres potaknuo je Dubrovčane da donesu protekcionističke mjere koje su u to vrijeme koristile i druge europske države. Zajednički cilj države i pojedinca postaje stjecanje bogatstva te se sve čini kako bi se taj cilj i ostvario. Merkantilizam postaje sveobuhvatniji i temeljitiji, prvenstveno zbog širenja prema financijskoj sferi te se traži da se financijska sredstva usmjere na oživljavanje gospodarskih aktivnosti. To bi bio jedini ispravan način ulaganja novca, u protivnom bi došlo do mrtvog kapitala. Po pitanju ulaganja u poljoprivrednu proizvodnju težnja je na vinarstvu te na maslinovom ulju kojeg je u tom vrijeme bilo premalo jer mu je prodaja bila monopolizirana državnim lukama zbog čega je došlo do nezadovoljstva stanovništva. Republika je uspostavila monopol da bi ostvarila što veći porez, međutim to se nije uspostavilo valjanom metodom jer je došlo do krijumičarenja koje je izazvalo nedovoljno ostvarivanje prihoda.

Gradić je zagovarao slobodno tržište ulja pri čemu bi država naplaćivala tek maleni porezni iznos. Gradićev prijedlog bio je i sređivanje prometa stokom. Država je trebala dati kredit mesarima koji bi u skladu sa potražnjom na tržište mogli unositi toliko mesa koliko se traži pa tada građani ne bi imali problema sa oskudicom do koje povremeno dolazilo. Slična situacija je bila i sa drvenim ugljenom koji se uvezio iz Hercegovine.

²⁶ Stipetić, op.cit., str. 389.

Otvaranje mlinova moglo se osigurati na Rijeci Dubrovačkoj te otvaranje pekara koji bi stanovništvu osiguravale dovoljne količine jeftinijih kruhova. Najveća pažnja bila je usmjerena na otvaranje novih obrta i manufaktura pa se preporučilo obnavljanje tekstilne proizvodnje (čohe), štavljenje kože u Dubrovniku pa bi se na takav način spriječio uvoz. Preradom kože počele su se baviti najuglednije obitelji koje su ostvarivale dobitke veće nego u bilo kojoj drugoj djelatnosti.

2.6. Umjetnost

Rim i Vatikan su bili središta blještavila golemih palača ukrašenih zakrivljenim oblacima, kićenim kutcima, zavijucima te složenosti i bogatstva materijala. To blještavilo se nastavilo širiti cijelom Europom. Većina plemića gradi dvorove, palače i ljetnikovce, koji su posebno bili rašireni po Francuskoj i Španjolskoj u kojoj je nastala kolonijalna arhitektura koja je bila izrazito neujednačena. Danas su na području Dubrovnika rasprostranjeni brojni ljetnikovci, koji su neiskorišteni i zapušteni, pa zahtijevaju valorizaciju u turističke svrhe. Primjer izgleda palače iz razdoblja gotike prikazan je na Slici 4.

Slika 4.: Dvorište vojvodske palače u Urbinu (1455.-1480.), Lucijan Vranjanin

Izvor: *Likovna umjetnost, Zemlja i ljudi*, Croatia.eu, dostupno na:
<http://croatia.eu/article.php?lang=1&id=42> (29.10.2017.)

Na Slici 4. je prikazano dvorište vojvodske palače u Ubrinu (iz razdoblja 1455.-1480. godine). Palača je djelo Lucijana Vranjanina. U kolonijalnoj arhitekturi se ogledava mješavina umjetničkih i obrtničkih tradicija osvajača i domorodaca, utjecaj klimatskih uvjeta, lokalno prisutnog građevinskog materijala i financijskih sredstava. Razdoblje merkantilizma zahvatilo je u umjetnosti pravac gotike, renesanse, baroka te razdoblje vrlo ranog klasicizma.

U Dalmaciji se od „druge polovice 15. st. po uzoru na mletačku gotiku grade crkve, gradske vijećnice, klaustri, gradske lože i palače. Najvažniji je predstavnik mješovita gotičko-renesansnoga stila graditelj i kipar Juraj Dalmatinac (početak 15. st., 1473), koji se školovao u Veneciji, radio u Italiji (Ancona) te u dalmatinskim gradovima. U dodiru sa sjevernjačkim smjerovima, slikarstvo je u Istri doseglo vrhunac na freskama u Pazinu, Butonigi, Bermu (Vincent iz Kastva, druga pol. 15. st.).“²⁷ U Hrvatskoj su bili rašireni i elementi talijanske renesanse, dok su se u Dubrovniku gradili ljetnikovci europske tipologije.

U vrijeme renesanse u Dubrovniku, nastalo je djelo Nikole Božidarevića, „Navještenje (1513.). Djelo predstavlja zbirku dominikanskog samostana u Dubrovniku. Djelo „Navještenje“ prikazano je na Slici 5.

Slika 5.: *Navještenje*, Nikola Božidarević

Izvor: *Likovna umjetnost, Zemlja i ljudi*, Croatia.eu, dostupno na:

<http://croatia.eu/article.php?lang=1&id=42> (29.10.2017.)

²⁷ *Likovna umjetnost, Zemlja i ljudi*, Croatia.eu, dostupno na: <http://croatia.eu/article.php?lang=1&id=42> (29.10.2017.)

Osim navedenog, poznato je i posljednje Božidarevićevo djelo „Detalj poliptiha iz crkve Gospe na Dančama“ u Dubrovniku. Navedeno umjetničko djelo prikazano je na Slici 6.

Slika 6.: „Detalj poliptiha iz crkve Gospe na Dančama“ u Dubrovniku, Nikola Božidarević

Izvor: *Likovna umjetnost, Zemlja i ljudi*, Croatia.eu, dostupno na:
<http://croatia.eu/article.php?lang=1&id=42> (29.10.2017.)

Hrvatski umjetnici koji su djelovali u tom razdoblju živjeli su i radili u Italiji. Imali su nadimak Schiavoni.

2.7. Dubrovnik nakon raspada Dubrovačke Republike

U Dubrovniku nije bilo turizma u vrijeme Dubrovačke Republike, jer se pojam turizma pojavio tek krajem druge polovice 19. stoljeća, a prethodno tome Dubrovnikom su prolazili trgovci, mornari i vojnici. Do raspada Dubrovačke Republike došlo je početkom 19. stoljeća (1808. godine). Nakon toga, Dubrovnikom je zavladao Napoleon, ali je na vlasti bio samo sedam godina (do 1815.), nakon čega je opet pripao u ruke Austrije, koja je uspostavila Bečki kongres, koji je zauvijek značio kraj pokušavanja ponovnog stvaranja Dubrovačke Republike. „Austrija je poprilično devastirala neke dubrovačke povijesne spomenike. Tako su uništili duboki jarak koji je opasavao gradske zidine. Upravo zbog tog jarka Rusi i Crnogorci nisu mogli ući u grad. Austrijanci su oko zidina napravili cestu po kojoj vozila prometuju i danas. Planirali su ispod tvrđave Minčeta kroz brdski masiv probiti tunel, ali se tadašnji dubrovački biskup usprotivio jer je smatrao da bi tunel mogao postati – mjesto nemorala. Ispod ulaza u grad na vratima od Pila - od materijala kojim su probijali cestu - napravili su park, koji je tu i danas. Tadašnje novine oštro su pisale protiv austrijskih zahvata. Austrijanci su napravili i Porporelu na koju se dolazilo iz gradske luke, a probili su i zidine napravivši još jedan ulaz u grad – Bužu. Između tvrđava Revelin i Minčeta, gdje se danas nalazi parkiralište, Austrijanci su nasuli jarak kako bi mogli napraviti igrališta za tenis za svoje časnike.“²⁸ Nakon vladavine Austrije, Dubrovnik je tokom 20. stoljeća stradao u Prvom i Drugom svjetskom ratu, kada je pretrpio velike štete, međutim veće štete od navedenih doživio je u vrijeme Domovinskog rata 1991. godine, kada je bio napadnut od strane srpskih agresora.

Godine 1999. u Dubrovniku je od strane Turističkog odjela Veleučilišta Dubrovnik organiziran okrugli stol na temu „Obilježavanje početka turizma u Dubrovniku“, kojemu je prisustvovalo oko dvadesetak znanstvenika i turističkih djelatnika sa zadatkom da se pokuša utvrditi godina pravog početka turizma u Dubrovniku.²⁹ Određivanje godine početka turizma u Dubrovniku je bilo važno za

²⁸ Dubrovnik Digest, *Povijest, Šetnja po stoljećima*, 2013., dostupno na: <https://dubrovnikdigest.com/povijest/setnja-po-stoljecima> (12.07.2020.)

²⁹ Šubić, N., *Dubrovački turizam: kada je i kako počeo*, *Ekonomska misao i praksa*, Vol. 8 No. 2, 1999., (str. 359-363.), str. 359., dostupno na: www.hrcaak.srce.hr (14.09.2020.)

stvaranje njegove turističke povijesti, kao što su to prije njega učinili drugi hrvatski gradovi poput Opatije, Crikvenice, Hvara, i Krka.

Tokom rasprave utvrđeno je da se neki znanstvenici slažu sa stajalištem da je turizam Dubrovnika započeo već u 14. stoljeću kada su strani putnici bivali na privatnom smještaju organiziranom od strane vlade, te su bili gosti privatnih gostionica, dok su ostali smatrali da začetak turizma na tom području datira iz 1845. godine, što je kasnije odbačeno, te se za početak turizma u Dubrovniku odredila 1857. i 1875. godina. Godine 1857. u Dubrovniku je boravio vojvoda Maksimilijan, koji je kupio otok Lokrum, na kojemu je stvorio svoje odmaralište. Stoga se navedena godina smatra godinom početka odmorišnog turizma u Dubrovniku. Nakon 1857. godine, za turizam Dubrovnika je bio značajan dolazak cara austro – ugarske monarhije, 1875. godine, Franje Josipa I., te brojnih novinara koji su izvještavali o ustanku protiv Turaka koji se odvijao u susjednoj Bosni i Hercegovini. Kraj 19. stoljeća, točnije 1880. godina, obilježena je izgradnjom prvog hotela u Dubrovniku, na Pilama, koji se zvao „Miramar“.³⁰ Veći razvoj turizma u Dubrovniku nije bio omogućen, jer je Dubrovnik geografski bio izolirana i daleka, najjužnija destinacija Hrvatske, koja je sa sjevernim dijelovima bila povezana samo pomorskim vezama preko grada Opatije. „Do poboljšanja prilika dolazi krajem 19. st. uvođenjem brze linije Austrijskog Lloyda novim parobrodom Graf Wurmbbrand iz Trsta. Vožnja parobrodom bila je prava avantura; u minimalno cjelodnevnome trajanju uz pristajanje u Puli, Zadru i Splitu. Početak turističkoga buđenja pratio je razvoj hotelijerstva. Raskošno opremljeni elitni Hotel Imperial, koji je izgrađen kapitalom Austrijskog Lloyda u Dubrovniku, nije bio prvi dubrovački hotel, već je to bio Miramar na Pilama. U literaturi često nazivan prvim hotelom Imperial to uistinu nije bio, ali je posjedovao eleganciju i profinjenost arhitekture secesije s prvim elementima moderne, kao i električnu rasvjetu, što je bilo revolucionarno za godinu 1897.“³¹ Prema svemu navedenom se može zaključiti da je Dubrovnik usprkos brojnim razaranjima u 20. stoljeću, postao snažan grad koji je oživio, popravio razaranjima oštećenu spomeničku baštinu, izgradio vrhunske hotele, kreirao brojne vrijedne turističke sadržaje te kulturna događanja, pa se Dubrovnik danas nalazi među najpoznatijim i najprivlačnijim svjetskim turističkim destinacijama.

³⁰ Ibidem, str. 362.

³¹ Benić - Penava, M., Matušić, Đ., *Razvoj smještajnih kapaciteta na dubrovačkom području između dva svjetska rata: polazište za razvoj suvremenog turizma*, Acta turistica, Vol. 24, No. 1, 2012., (str. 61.-85.), str. 65., dostupno na: www.hrcaak.srce.hr (14.09.2020.)

U nastavku će biti riječi o suvremenom Dubrovniku, kao atraktivnoj turističkoj destinaciji, koja je po ljepoti prirode, kulturno – povijesnih resursa i nezaboravnih doživljaja poznata u cijelome svijetu.

3. DUBROVNIK DANAS – ATRAKTIVNA TURISTIČKA DESTINACIJA

U ovom poglavlju će biti riječi o suvremenom turizmu Dubrovnika, kao atraktivne turističke destinacije. Za analizu navedenog biti će prikazan položaj i razvijenost turizma Dubrovnika, turistička ponuda grada Dubrovnika, s posebnim osvrtom na atrakcije kulturnog turizma, utjecaji razvoja turizma, problematika masovnosti turizma, održivi turizam kao rješenje protiv masovnosti, ograničenja razvoja kulturnog turizma, problematika manjka smještajnih kapaciteta, preduvjeti budućeg razvoja turizma, te će biti prikazan kritički osvrt na turizam grada Dubrovnika.

3.1. Dubrovnik – položaj i razvijenost turizma

Dubrovnik (Slika 7.) je smješten na krajnjem jugu Hrvatske, kao glavni grad Dubrovačko – neretvanske županije. Svojim geografskim položajem izoliran je i udaljeniji u odnosu na ostale atraktivne destinacije u Hrvatskoj. Intenzivniji razvoj turizma u Dubrovniku se počeo razvijati zahvaljujući pojavi prvih zrakoplova i kruzera, koji su mu u 20. stoljeću omogućili masovni razvoj turizma. Danas je u Dubrovniku razvijen kulturni i kruzring turizam, koji za sobom ostavljaju štetne posljedice, stoga je za razvoj turizma grad Dubrovnik kreirao Strategiju razvoja turizma i odredbe u kruzring turizmu na području grada Dubrovnika do 2025. godine. Cilj navedene Strategije je „osigurati sustavan, uravnotežen i dugoročno održiv razvoj turizma na području Dubrovnika. Turistički razvoj grada Dubrovnika treba se temeljiti na prostorno minimalno invazivnim projektima kako bi se smanjila opasnost od moguće degradacije prostora i posljedičnog smanjenja njegove ambijentalne i rentne vrijednosti i pridržavati

se smjernica održivoga nosivog kapaciteta za Povijesnu jezgru grada Dubrovnika, koja je tijekom vršne sezone izložena visokome turističkom pritisku.“³² O masovnosti turizma u Dubrovniku svjedoči veliki broj turističkih dolazaka i ostvarenih noćenja.

Slika 7.: Dubrovnik

Izvor: World Heritage Convention UNECSO, *Culture » World Heritage Centre » The List » World Heritage List; Old City of Dubrovnik*, dostupno na: <https://whc.unesco.org/en/list/95/> (14.09.2020.)

Povijesno gledano od početka razvoja turizma u Dubrovniku, isti je svake godine bio u rastu. Povijesno gledano brojčani dolazak turista u Dubrovniku prvi put se počeo evidentirati 1896. godine, kada je ukupan broj ostvarenih dolazaka iznosio 1 976 gostiju, dok je već iduće godine ostvareno duplo više dolazaka.³³ Uspoređujući navedenu godinu, sa 2019. godinom turizam Dubrovnika doživljava svoj vrhunac, jer se broj dolazaka drastično povećao, sa malenog broja dolazaka, do vrtoglavo visokih brojki. U 2019. godini „prema sustavu za prijavu i odjavu turista eVisitor, ne uključujući

³² Vrtiprah, V., Ban. I., Pavlič, I., Vrdoljak – Raguž, I., et. al., *Strategija razvoja turizma i odredbe u kruzingu turizmu na području grada Dubrovnika*, Grad Dubrovnik, 2017., str. 4., dostupno na: [https://www.dubrovnik.hr/uploads/20180709/Strategija_razvoja_turizma_i_odredbe_u_kruzingu_turizmu_na_podru%C4%8Dju_grada_Dubrovnika_\[I._fazaj\]_2017_-_finalna_verzija.pdf](https://www.dubrovnik.hr/uploads/20180709/Strategija_razvoja_turizma_i_odredbe_u_kruzingu_turizmu_na_podru%C4%8Dju_grada_Dubrovnika_[I._fazaj]_2017_-_finalna_verzija.pdf) (14.09.2020.)

³³ Ibidem, str. 9.

podatke za nautiku, Dubrovnik je u 2019. godini postigao rekordne turističke rezultate. Od 1. siječnja do 31. prosinca 2019. godine u Dubrovniku je ostvareno 1 443 971 dolazaka, što čini ukupno 13 % više nego 2018. godine te 4 375 987 noćenja, 6 % više nego prošle godine. Od ukupnog broja turista od 1. siječnja do 31. prosinca 2019. godine, 814 985 gostiju je odsjelo u 50 dubrovačkih hotela, što je porast od 18 % u hotelskom smještaju u odnosu na 2018. godinu, a zabilježeno je 2 320 481 noćenja, donosno 6% više nego 2018. godine.³⁴ Ove godine, 2020., turizam grada Dubrovnika je bio u znatnom padu, zbog zdravstvene pandemije uzrokovane virusom Covid 19, koja zahtijeva strogo distanciranje i zabranu okupljanja na javnim mjestima, a turizam je upravo djelatnost koja je karakteristična za pojavu velikih masa, koje se susreću na raznim turističkim mjestima i događajima, pa je kao takav pogodan za širenje virusa. Da zdravlje i sigurnost ljudi u globalnom pogledu ne bi bilo ugroženo, vlade su donijele mjere ograničenog kretanja, nošenja maski i distanciranja u restoranima, kafićima, trgovinama te drugim objektima u koje obično zalaze turisti, ali i lokalno stanovništvo. Gosti koji posljednjih godina posjećuju Dubrovnik dolaze zrakoplovnim linijama i kruzerima iz dalekih destinacija poput Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država, Kanade, Francuske, Irske, Skandinavskih zemalja te iz Kine i Koreje. Gosti iz susjednih zemalja poput Albanije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske, Austrije, Njemačke te drugih bližih zemalja dolaze češće cestovnim prijevozom. U 2020. godini su otkazana brojna rezervirana putovanja, kao posljedica otkazivanja letova u Dubrovnik uslijed pandemije, pa su u financijskom pogledu nastradale turističke agencije i turoperatora kao turistički posrednici, koji zakupljuju smještajne, prijevozne i druge turističke kapacitete. Nastradao je ukupan turistički sektor, te je Dubrovnik, kao i svi ostali hrvatski turistički gradovi u 2020. godini zabilježio stravične turističke rezultate u odnosu na prethodna razdoblja. Loše turističke rezultate Dubrovnik će zapamtiti zbog lošeg geografskog položaja, i zbog otkazanih međunarodnih letova. „Od 1. siječnja do 18. srpnja 2020. godine u Dubrovniku je ostvareno 88.740 dolazaka što je 88 % manje nego u istom razdoblju 2019., te 241.709 noćenja, također 88 % manje nego 2019. Turisti koji su posjećivali grad dolazili su uglavnom iz Hrvatske – bilo ih je 14.070 u prvih šest mjeseci, Njemačke (najviše u srpnju), Bosne i Hercegovine,

³⁴ Turistička zajednica Dubrovnik, *Dubrovnik u 2019. godini ostvario izvrsne turističke rezultate, 2020.*, dostupno na: http://www.tzdubrovnik.hr/get/vijesti/76048/dubrovnik_u_2019_godini_ostvario_izvrsne_turisticke_rezultate.html (14.09.2020.)

Ujedinjene Kraljevine, Sjedinjenih Američkih Država, Francuske, Poljske, Austrije, Belgije i Slovenije. Razlozi za ovakav pobačaj nalaze se u činjenici da je Dubrovnik pretežno 'zračno' odredište u koje avionom dolazi čak 80 % turista.³⁵ Međunarodni letovi za Dubrovnik su krajem ljetne sezone u 2020. opet u toku, pa se polažu nade u bolje rezultate i popunjenost kapaciteta u postsezonskom, jesenskom i zimskom razdoblju, za koje je prethodnih godina kreirana posebna ponuda, s ciljem produljenja turističke sezone. Općenito, prethodno pandemiji, turizam je u centru grada, u Staroj gradskoj jezgri Dubrovnika bio previše razvijen, ulice su bile masovno zatrpane, dok su okolna područja slabije ili u potpunosti nerazvijena. Stoga je cilj grada privući turiste u nerazvijena područja, koja će putem turističke valorizacije dobiti mogućnost rasta, što će biti od koristi za porast životnog standarda lokalnog stanovništva, za revitalizaciju mjesta (izgradnjom novih objekata, uređenjem prirodnih područja, šetnica, plaža te dr.), ali i za grad Dubrovnik u cjelini. Dubrovnik i njegova okolica imaju jako puno resursa, od koji su neki nedovoljno iskorišteni, te zahtijevaju valorizaciju i revitalizaciju, dok su neki resursi iskorišteni u pretjeranoj mjeri, te su sastavni dio postojeće turističke ponude. Dubrovnik danas odgovorno upravlja razvojem turizma, što bi značilo da „uravnoteženo koristi prostor kako bi se smanjio velik pritisak turističke potražnje na Uže gradsko područje i bolje turistički valorizirale resursno-atraksijske osnove na širem prostoru Grada i omogućio kvalitetniji i prihvatljiviji suživot turista i lokalnog stanovništva.“³⁶ O turističkoj ponudi grada Dubrovnika i resursno – atrakcijskoj osnovi će biti riječi u nastavku, s osvrtom na atrakcije kulturnog turizma.

3.2. Turistička ponuda grada Dubrovnika – atrakcije kulturnog turizma

Turistička ponuda grada Dubrovnika je bogata, raznovrsna i inovativna, ali još uvijek u nedovoljnoj mjeri jer je turizam djelatnost koja stalno zahtijeva inovacije i očuvanost prostora, na temelju čega destinacija gradi svoju konkurentnost i jača imidž. Općenito turističku ponudu grada čine resursi i atrakcije prirodne ljepote i krajolika (more, plaže, zelene površine), atrakcije kulturno - povijesnog naslijeđa, stoljetna

³⁵ Dubrovački portal, *Svašta su obećavali, ali ovo su službeni podaci: Dubrovnik ima 88 posto manje dolazaka nego u istom razdoblju lani!*, 2020., dostupno na: <https://dubrovackiportal.hr/grad/svasta-su-obejavali-ali-ovo-su-sluzbeni-podaci-dubrovnik-ima-88-posto-manje-dolazaka-nego-u-istom-razdoblju-lani/> (14.09.2020.)

³⁶ Vrtiprah, V., Ban. I., Pavlič, I., Vrdoljak – Raguž, I., et. al., op.cit., str. 4.

tradicija i autohtoni identitet, ugostiteljski i smještajni kapaciteti, festivali, zabavni sadržaji, manifestacije te dr. U turističku ponudu grada Dubrovnika su implementirani elementi kulturnog, nautičkog, kongresnog, sportskog, te drugih selektivnih vrsta turizma. „Dugogodišnji razvoj turizma u Dubrovniku je već od svog početka bio praćen i postepenim razvojem kongresnog turizma, jer su se u vrijeme Dubrovačke Republike domaćini brinuli za ugodan boravak diplomata, gostiju i inozemnih posjetitelja. Početkom razvoja organiziranog turizma smatra se otvaranje hotela Imperial 1887. godine, kad se u arhivskim dokumentima bilježi i podatak o prvom međunarodnom skupu održanom u našem Gradu.“³⁷ Najrazvijeniji selektivni oblik turizma koji čini osnovu za privlačenje turista u Dubrovnik je kulturni turizam, a zahvaljujući kojem je razvijen i nautički, kruzing turizam. Turisti masovno dolaze u Dubrovnik kruzerima, gdje se zaustavljaju kratko, s ciljem razgledavanja kulturnih znamenitosti grada, te na takvom putu ostavljaju velike količine smeća, opterećuju gradsku jezgru prevelikom cirkulacijom ljudi u kratkom vremenu, rade gužve u uslužnim ugostiteljskim objektima pa je kvaliteta pružanja usluga niska, i slično, čime se utječe na degradiranje kulturne baštine, ali i pomorskog dobra koje se uništava raznim otpadom.

Dubrovnik je grad čija je spomenička vrijednost Starog grada pod okriljem UNECSO-ove zaštićene svjetske baštine od 1979. godine. Kulturne atrakcije Starog grada su gradske zidine koje su građene od 13. do 17. stoljeća, a specifične su utvrdama pod nazivima Minčeta, Bokar, Lovrijenac, Revelin i utvrda svetog Ivana., te po vratima kojih je ukupno pet, a najznačajnija su gradska vrata od Pila, na kojima se nalazi pokretni most, te vrata od Ploča koja imaju drveni most na podizanje.³⁸ Pod UNECSO-vom zaštitom je od 2009. godine Fešta sv. Vlaha, kao dio nematerijalne zaštićene kulturne baštine.³⁹ Ostale važnije znamenitosti grada su Stradun, na kojemu se nalaze crkve (npr. crkva sv. Vlaha) i fontane, zatim Knežev dvor, brojne palače (npr. palača Divona, Sorkočević, Stax te druge). UNESCO zahtijeva od Dubrovnika da osmisli nove načine za zaštitu kulturne baštine od prevelikih turističkih pritisaka, s ciljem njene održivosti i očuvanosti. Za Dubrovnik su karakteristični i brojni kulturni festivali.

³⁷ Paljetak, L., *Destinacije: Dubrovnik; Dalmacija/Dubrovnik*, Poslovni turizam, 2020., dostupno na: <https://www.poslovniturizam.com/destinacije/dubrovnik/2/> (14.09.2020.)

³⁸ Jukić, M., *Hrvatska baština – Stari grad Dubrovnik*, HUB, 2020., dostupno na: <http://hu-benedikt.hr/?p=121176> (14.09.2020.)

³⁹ Vrtiprah, V., Ban. I., Pavlić, I., Vrdoljak – Raguž, I., et. al., op.cit., str. 21.

Najvažniji festivali koji se odvijaju u Dubrovniku su:

- „Dubrovački ljetni festival,
- Dubrovački zimski festival,
- *Good food festival*,
- *Midsummer scene*,
- Ana u gradu,
- Mali glazbeni festival Park Orsula,
- Međunarodni festival opernih arija,
- Međunarodni glazbeni festival Dubrovnik u pozno ljeto,
- Dubrovnik *Festiwine*,
- *Le petit festival du theatre*.⁴⁰

Danas se tradicija koristi za stvaranje inovacija u turizmu, koje predstavljaju spoj modernog i tradicionalnog, a grad Dubrovnik je savršen primjer navedenog, jer je kreirao brojne suvremene događaje u koje je utkana tradicija. „Inovacija je široko priznata kao strateška imovina čija primjena vraća gospodarstvu zemlje njegovu konkurentnost, pa je kao takva izazov putem kojeg se utječe na regionalni razvoj.“⁴¹ U inovativnost je potrebno uključiti lokalno stanovništvo, lokalne poduzetnike i institucije, koje će tokom kreiranja inovacija u turizmu Dubrovnika prije svega ponuditi autentičnost iskustva koja se temelje na prednostima materijalne i nematerijalne baštine, predivnog krajolika, očuvanog okoliša, mogućnosti razvoja sportski i rekreativnih sadržaja te dr. Događaji su potrebni za stvaranje nove ponude, putem koje se utječe na bolji plasman destinacije. „Kulturni, umjetnički, vjerski, sportski i drugi događaji važni su motivi za putovanja mnogih turista koji posjećuju turističke destinacije, te predstavljaju veliku promotivnu snagu destinacije. Velik broj posjetitelja odlazi u druge zemlje kako bi upoznali navike lokalnoga stanovništva i njihovih običaja. Svaka civilizacija predstavlja privlačnu destinaciju po svojem kulturnom nasljeđu, običajnim vrijednostima naroda, zdravstveno-rekreativnim atrakcijama, gastroenološkoj ponudi i dr.“⁴² Neki od događaja koji su značajni za Dubrovnik su

⁴⁰ Paljetak, L., op.cit.

⁴¹ Šergo, Z., Aflić, S., *Inovacijske perspektive hrvatskog turizma*, u Gržinić, J, Bevanda, V, *Suvremeni trendovi u turizmu*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet ekonomije i turizma „dr. Mijo Mirković“, Pula, 2014., str. 110.

⁴² Vrtiprah, V., Sentić, S., *Događaji u funkciji boljeg plasmana turističke destinacije, primjer Dubrovnik*, *Ekonomski misao i praksa*, Vol. , No. 1, 2018., (str. 267.- 284.), str. 268., dostupno na: www.hrcak.srce.hr (14.09.2020.)

prethodno navedeni kulturni (nor. *Le petit festival du theatre*), glazbeni (Međunarodni glazbeni festival Dubrovnik u pozno ljeto), *gastro* (npr. *Good food festival*), wine festival (npr. Dubrovnik *Festiwine*), filmski (Dubrovačke ljetne igre), te drugi festivali, koncerti, izložbe, sajmovi, kongresni sastanci, sportska događanja, filmska događanja i sl., koji dodaju vrijednost turističkoj ponudi.

Dubrovačke ljetne igre (Slika 8.) su spektakl koji se organizira od strane istoimene udruge „Dubrovačke ljetne igre“, kojoj je sjedište u Dubrovniku. „Dubrovačke ljetne igre održavaju se kao najstariji kulturno - umjetnički festival u Hrvatskoj svake godine od 10. srpnja do 25. kolovoza na ambijentalnim lokacijama barokno - renesansnog grada Dubrovnika i brojnoj međunarodnoj publici predstavljaju bogat i raznovrstan dramski, glazbeni, baletni, folklorni filmski i drugi program. Oslanjajući se na svoju bogatu i živu baštinu, festival njeguje ambijentalnost, suodnos tradicije i modernosti te povezivanje lokalnog, nacionalnog i internacionalnog umjetničkog stvaralaštva, kao svoje programske odrednice.“⁴³ Dubrovačke ljetne igre privlače veliki broj posjetitelja, kojima predstavljaju nezaboravno pozitivno iskustvo, te na takav način promoviraju Dubrovnik kao popularno svjetsko kulturno središte.

⁴³ Grad Dubrovnik, *Dubrovačke ljetne igre*, Kalendar događanja Grada Dubrovnika, 2020., dostupno na: <https://kalendar.dubrovnik.hr/organizator/dubrovačke-ljetne-igre/> (15.09.2020.)

Slika 8.: Dubrovačke ljetne igre

Izvor: Grad Dubrovnik, *Dubrovačke ljetne igre*, Kalendar događanja Grada Dubrovnika, 2020., dostupno na: <https://kalendar.dubrovnik.hr/organizator/dubrovacke-ljetne-igre/> (15.09.2020.)

Prema istraživanju V. Vrtiprah i S. Sentić iz 2018. godine utvrđeno je da su turisti zadovoljni turističkom ponudom grada Dubrovnika, te da najbolje perspektive za svoj razvoj imaju sljedeći selektivni oblici turizma:⁴⁴ kulturni, kongresni, nautički, eno – gastronomski, *city break*, turizam događaja te eko – turizam. Turizam Dubrovnika je ljetnog sezonskog karaktera, pa su s ciljem cjelogodišnjeg poslovanja razvijena događanja u zimskim mjesecima, poput Orlando dječjeg zimskog festivala, Dubrovački Božićni sajam, Dubrovački zimski festival, doček Nove godine na Stradunu, te druge događaje.

3.3. Utjecaji razvoja turizma

Općenito, učinci razvoja turizma mogu biti pozitivni i negativni. Učinci turizma mogu biti ekonomski, društveni i kulturni učinak, ekološki učinak, te politički učinak.

⁴⁴ Ibidem, str. 276.

Posebnost učinka turizma ogleda se u povezivanju različitih gospodarskih djelatnosti čime se povećava ukupan učinak na cjelokupno gospodarstvo.⁴⁵ U Dubrovniku je razvijen kulturni, nautički, turizam događaja, te drugi selektivni oblici, od koji svaki ima navedene učinke. Kod svih navedenih oblika turizma posebno su izraženi ekonomski učinci turizma, zatim ekološki (cilj je održivost, zaštita okoliša i kulturne baštine), te društveni i kulturni učinci (utjecaji međusobnog odnosa između lokalnog stanovništva i turista, ponašanja, kulturološke razlike, ljubaznost te dr.). Za primjer utjecaja razvoja turizma, u Tablici 3. prikazani su učinci turizma događaja u Dubrovniku. Prema prikazanoj Tablici 3. može se zaključiti da se negativni učinci turizma mogu ublažiti ukoliko se događaji organiziraju racionalno, odnosno ukoliko se poveća svijest turista i lokalnog stanovništva o važnosti očuvanja okoliša i kulturne baštine, o važnosti eliminiranja buke u kasnim satima, o potrebi za visokom razine tolerancije i ljubaznosti prema gostima, o poštovanju domaćina, njihove tradicije i normi ponašanja od strane turista te dr. Ekonomski pozitivni učinci turizma događaja u Dubrovniku omogućavaju produljenje sezone, što je veoma pogodno za očuvanje radnih mjesta, te rast prihoda cjelokupne društvene zajednice.

Domaće stanovništvo je svjesno da od turizma ostvaruje prihode, kao i grad, pa bi trebalo biti ljubazno, a ne usmjereno na otpor turizmu.

Tablica 3.: Učinci turizma događaja u Dubrovniku

⁴⁵ Obadić, A, Tica, J. (ur.), *Gospodarstvo Hrvatske*, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016., str. 410.

Učinci manifestacija	Pozitivni Učinci	Negativni Učinci
Društveni i kulturni	- dijeljenje iskustava - revitalizacija tradicije - izgradnja ponosa u lokalnoj zajednici - rast sudjelovanja lokalne zajednice - uvođenje novih i izazovnih djela - širenje kulturnih vidika	- otuđenje u zajednici - manipulacije lokalnom zajednicom - negativni imidž zajednice - loše ponašanje - uništavanje/narušavanje razvojnih resursa - društvena nejednakost - gubitak gostoljubivosti
Fizički i ekološki	- promocija zaštite okoliša - osiguravanje modela najbolje prakse - rast ekološke svijesti - poboljšanje infrastrukture - poboljšanje transporta i komunikacija - urbana transformacija i obnova	- ekološka oštećenja - onečišćenja - uništavanje nasljeđa - buka - prometna zagušenja
Politički	- međunarodni prestiž - poboljšani imidž - promocija investicija - društvena kohezija - razvoj administrativnih vještina	- rizik od lošeg uspjeha - loša alokacija sredstava - gubitak pouzdanosti - promidžba - gubitak vlasničke kontrole lokalne zajednice - potvrda ideologije
Turistički i ekonomski	- promocija destinacije i povećani broj posjetitelja - produženi broj dana boravka - viši prinosi - povećani porezni prihodi - poslovne prilike - povećane komercijalne aktivnosti - stvaranje radnih mjesta	- otpor lokalne zajednice prema turizmu - gubitak autentičnosti - šteta za reputaciju - eksploatacija - inflacija - rast oportunitetnih troškova - loš financijski menadžment - gubitci u novcu

Izvor: Vrtiprah, V., Sentić, S., *Događaji u funkciji boljeg plasmana turističke destinacije, primjer Dubrovnik*, Ekonomska misao i praksa, Vol. , No. 1, 2018., (str. 267.- 284.), str. 273., dostupno na: www.hrcak.srce.hr (14.09.2020.)

Turizam je u ekonomskom pogledu veoma značajan za stvaranje novih radnih mjesta, za ostvarivanje prihoda od najma smještajnih kapaciteta, prodaje suvenira, hrane, pića te svega drugoga što se može naći u turističkoj ponudi. Da bi se turizam Dubrovnika razvijao u željenom održivom smjeru, tada je potrebno voditi računa o negativnim ekološkim učincima, te negativnim učincima na kulturnu baštinu (npr. ne bacati smeće u more, po gradu i po područjima kulturnih atrakcija, ne uništavati i ne penjati se po spomenicima kulturne baštine, ne opterećivati kulturnu baštinu velikim masama ljudi). U nastavku će biti riječi o problematici turizma u Dubrovniku, uzrokovanoj masovnim turizmom.

3.4. Problematika masovnosti turizma u Dubrovniku

Problematika turizma u Dubrovniku povezana je sa negativnim utjecajima kruzing i kulturnog turizma na lokalno stanovništvo, te na okoliš i kulturnu baštinu (posebno na dijelove Stare gradske jezgre, na gradske zidine, što je prikazano na Slici 9.), uslijed turističke masovnosti, koju je potrebno kontrolirati s ciljem održivog i dugoročnog razvoja turizma u Dubrovniku, koji je dragulj Jadrana.

Slika 9.: Masovnost turizma u Dubrovniku – gradske zidine

Izvor: Dragojević, D, *Hoće li Dubrovnik sam sebe uništiti?*, Deutsche Welle, dostupno na: <https://www.dw.com/hr/ho%C4%87e-li-dubrovnik-sam-sebe-uni%C5%A1titi/a-46314878> (15.09.2020.)

Svjetski mediji su počeli sve češće izvještavati o problematici masovnosti u Dubrovniku, od koji je jedan i njemački Deutsche Welle, koji o Dubrovniku piše kao o gradu koji „interese turista postavlja ispred potreba stanovnika, te da takvi gradovi izumiru i postaju nenaseljeni zabavni parkovi. Navodi se i da u povijesnoj jezgri Dubrovnika još jedva da tko živi, a stari grad je postao kulisa kojoj se dnevno dive

tisuće turista s kruzera."⁴⁶ Masovni turizam je za lokalno stanovništvo postao poput noćne more. U Dubrovniku su snimljene i scene popularne serije *Game of Thrones*, pa u grad svake godine pristiže sve veći broj mladih turista, koji se žele fotografirati i snimati na mjestima na kojima su boravili slavni glumci. Turisti koji u velikom broju dolaze sa kruzera (Slika 10.) uzrokuju neravnotežu u prostoru.

Slika 10.: Kruzери u Dubrovniku

Izvor: Dragojević, D, *Hoće li Dubrovnik sam sebe uništiti?*, Deutsche Welle, dostupno na: <https://www.dw.com/hr/ho%C4%87e-li-dubrovnik-sam-sebe-uni%C5%A1iti/a-46314878> (15.09.2020.)

Najveći problem u Dubrovniku je „velik broj turista s kruzera koji se nađu na malom prostoru, stvarajući uska grla i dugotrajne zastoje na ulasku i izlasku iz gradske jezgre, što postaje velik problem za stanovnike Dubrovnika i predstavlja negativan publicitet za dubrovački turizam. Vrlo zapažen problem su i negativni utjecaji kruzinger turizma na okoliš. Negativni učinci, a pogotovo rizici od ekoloških posljedica su kompleksni jer se ne sastoje samo od zbroja rizika od štetnih utjecaja različitih supstanci nego i od niza sinergijskih učinaka čije se dimenzije, ukupan učinak i težina njegovih posljedica ne

⁴⁶ Dragojević, D, *Hoće li Dubrovnik sam sebe uništiti?*, Deutsche Welle, dostupno na: <https://www.dw.com/hr/ho%C4%87e-li-dubrovnik-sam-sebe-uni%C5%A1iti/a-46314878> (15.09.2020.)

možu unaprijed predvidjeti u cijelosti.⁴⁷ Gradska jezgra je zbog bogatih kulturno povijesnih atrakcija postala preopterećena turističkim prometom, pa je bilo potrebno uvesti učinkovitiji način upravljanja istom, da bi se smanjilo nezadovoljstvo domaćeg stanovništva, koje se svake godine u sve većem broju odlučuje na napuštanje grada zbog buke i prevelikih gužvi. Već danas je Dubrovnik u ljetnim i zimskim mjesecima poluprazan od strane lokalnih stanovnika, pribjegavaju ili se sele u mirnija područja, te se imovina rasprodaje, ili se uglavnom koristi u turističke svrhe (poslovni prostori, smještajni objekti, ugostiteljski objekti te dr.). Da bi lokalno stanovništvo bilo zadovoljnije u vrijeme bučnih ljetnih mjeseci potrebno je primjereno upravljati kulturnim i kruzing turizmom, a na takav način će biti ispunjeni i ciljevi održivosti i kvalitete života lokalnog stanovništva. UNESCO je zaprijetio Dubrovniku da pronađe načine za održivim upravljanjem gradom kao turističkom destinacijom, u protivnom će mu oduzeti status zaštićene kulturne baštine, kao i subvencije koje se gradu dodjeljuju za održavanje i očuvanje iste. Vlastima je u interesu da se turizam odvija nesmetano i na održiv način, pa ulažu sve napore protiv propadanja Dubrovnika. Za učinkovitije upravljanje održivim turizmom grada, te za pronalaženje rješenja problematike razvoja turizma Dubrovnika razvijene su strategije i programi održivih inicijativa. O održivom turizmu kao rješenju protiv masovnosti u Dubrovniku biti će riječi u nastavku, dok će u slijedećem potpoglavlju biti obrađena ograničenja rasta kulturnog turizma.

3.5. Održivi turizam kao rješenje protiv masovnosti

Za Dubrovnik je karakteristična masovnost kulturnog turizma, što se protivi pravilima održivosti turizma. Održivi turizam je pojam koji se pojavio krajem 20. stoljeća kao suprotnost masovnosti, koja je sa sobom donijela negativne učinke. „Održivi razvoj omogućava stabilan napredak turističke destinacije koji ostavlja minimalne posljedice na prostore u kojima se razvija i kao takav zahtijeva jedino dugoročno rješenje.“⁴⁸ Upravo je suvremena masovnost kulturnog turizma prepreka daljnjem održivom

⁴⁷ Sindik, J., Manojlović, N., Klarić, M., *Percipirani učinci kruzing turizma kod stanovnika Dubrovnika*, Ekonomska misao i praksa, Vol. , No. 1, 2017., (str. 151.-169.), str. 154., dostupno na: www.hrcak.srce.hr (15.09.2020.)

⁴⁸ Vrtiprah, V., Ban. I., Pavlić, I., Vrdoljak – Raguž, I., et. al., op.cit., str. 4.

razvoju grada. Turizam Dubrovnika se temelji na kulturnoj baštini i na prirodnom naslijeđu, pa u skladu s navedenim treba planirati svoj održivi razvoj.

Koncept održivog razvoja turizma omogućuje ekonomske dobrobiti, dobrobiti lokalnog stanovništva, očuvanje prirode, zaštitu kulturnih resursa, te optimalno zadovoljavanje zahtjeva gostiju.⁴⁹ Održivi razvoj će biti moguć samo sinergijskim djelovanjem navedenih elemenata, što bi značilo da niti jedan od elemenata ne smije biti dominantan, jer će u protivnom doći do neodržive ravnoteže. U Dubrovniku bi po pitanju održivog razvoja turizma napori trebali biti usmjereni prema odnosu lokalnog stanovništva prema okolišu, koji je preduvjet održivosti, stoga je neophodno da se ograniči izgradnja smještajnih kapaciteta na prirodnim područjima. Osim na prirodne resurse, Dubrovnik treba pažnju usmjeriti i na očuvanje povijesnog izgleda grada i kulturnih spomenika.

S ciljem održivog razvoja Grad Dubrovnik je kreirao održive inicijative, kojima je u fokusu očuvanje prirodnih i kulturnih resursa, te poboljšanje životnog standarda lokalnog stanovništva. Najvažnija održiva inicijativa je program „*Respect The City*“ (Poštujemo grad za održivu budućnost Dubrovnika). „Poštujemo Grad“ (*Respect the City*, RTC) multidisciplinarni je projekt strateškog upravljanja destinacijom s akcijskim planom. Predstavlja skup kratkoročnih, srednjoročnih i dugoročnih mjera i aktivnosti u čijem fokusu je Dubrovnik predvodnik održivog i odgovornog turizma na Mediteranu. Prepoznajući potrebu hitnog, ali i sustavnog djelovanja prema održivim modelima razvoja grada i njegovog turizma kao najveće gospodarske grane, Grad Dubrovnik je pokrenuo inicijativu Poštujemo Grad čiji je cilj kroz suradnju dionika i kombinaciju mjera i rješenja u kontinuitetu smanjiti negativne učinke prekomjernog turizma.⁵⁰ Putem projekta *Respect The City* pokrenute su mjere za očuvanje kulturne baštine, porast kvalitete života lokalnog stanovništva te bolja kvaliteta pružanja turističkih usluga. Dubrovnik već godinama privlači pažnju turista i medija, koji imaju veoma važnu ulogu u promoviranju destinacije. Grad Dubrovnik za informiranje javnosti o mjerama održivosti navedenog projekta koristi kanale suvremene informacijsko – komunikacijske tehnologije, odnosno Internet, pomoću kojeg je izradio svoje *web* stranice te kreirao profile na popularnim društvenim mrežama, primjerice poput

⁴⁹ Ban, I., Vriprah, V., *Culture and tourism in Dubrovnik*, Tourism and hospitality management, Vol. 9 No. 1, 2003., (str. 1.-16.), str. 6., dostupno na: www.hrcak.srce.hr (15.09.2020.)

⁵⁰ Grad Dubrovnik, *Respect the City - Poštujemo Grad za održivu budućnost Dubrovnika*, 2018., dostupno na: <https://www.dubrovnik.hr/projekti/respect-the-city-postujmo-grad> (16.09.2020.)

Facebook-a. Na svojim *web* stranicama objavio je mjere o održivosti kulturne i prirodne baštine, kao upozorenja turistima tokom njihova boravka u Dubrovniku, na hrvatskom i na engleskom jeziku. Mjere održivosti Dubrovnika u sklopu projekta *Respect The City* prikazane su na Slici 11.

Slika 11.: *Respect The City*: mjere održivosti Dubrovnika

Izvor: Grad Dubrovnik, *Respect the City - Poštujmo Grad za održivu budućnost Dubrovnika*, 2018., dostupno na: <https://www.dubrovnik.hr/projekti/respect-the-city-postujmo-grad> (16.09.2020.)

Prema Slici 11. vidljivo je da Grad Dubrovnik turistima skreće pažnju na upoznavanje sa vrijednostima kulturne baštine, odnosno naglašava se da je Stara gradska jezgra pod UNESCO-ovom zaštitom, te da ju trebaju poštovati s ciljem očuvanja. Nadalje, daju se upute o sigurnosti turista i ponašanju na javnim mjestima i

na području spomeničke baštine (mole se turisti da ne hodaju u kupaćim kostimima, već da imaju odjeću na sebi, da ne voze motorna vozila, da se ne bacaju opušci, smeće i otpad od hrane po javnim površinama, te oko spomenika kulture, da se penju na zidine jer su visoke, pa bi na takav način mogli ugroziti svoj život). Na vrhu Slike 11. nalazi se prepoznatljivi logo programa *Respect The City*, koji je postavljen po Staroj gradskoj jezgri kao posebna napomena o važnosti poštovanja prethodno navedenih mjera, a ukoliko se iste prekrše, tada može doći do strogih sankcija.

U 2020. godini, na konferenciji strateškog projekta *SmartMed* (projekta koji određuje smjernice za budući održivi razvoj mediteranskih turističkih destinacija, među kojima je i Dubrovnik) su realizirane mjere u okviru projekta *Respect The City*, a neke od njih su:

- „smanjenje zagušenja stare gradske jezgre,
- bolji raspored ticanja kruzera u dubrovačku luku,
- mjere koordinacije prometa u suradnji svih uključenih službi, putem:
 - brojača turista na ulazu u staru gradsku jezgru,
 - aplikacije koja predviđa kretanje i mogućnost gužvi unutar zidina,
 - tzv. smart parking-a zahvaljujući kojem se u svakom trenutku zna koliko ima slobodnih mjesta za parkiranje,
 - aplikacije koja, kada broj turista u Gradu prijeđe četiri tisuće, korisnicima javlja alternativne rute i lokacije za posjet.“⁵¹

Za disperziju turista izvan stare gradske jezgre, kao potpora projektu *Respect The City* koristi se projekt pod nazivom *Alter Eco* (Alternativne turističke strategije u svrhu poboljšanja lokalnog održivog razvoja kroz promociju mediteranskog identiteta) kao još jedna održiva inicijativa u turizmu Dubrovnika.

Projektom *Alter Eco* „se turistička središta Mediterana žele potaknuti na primjenu alternativnih rješenja u svrhu provedbe održivih oblika turizma, a sve to kroz promociju i očuvanje svog mediteranskog identiteta. Projekt se provodi unutar transnacionalnog EU programa “Mediteran 2014-2020”, a u kojem je Grad Dubrovnik

⁵¹ Grad Dubrovnik, *Konferencija projekta SMARTMED – Dubrovnik primjer dobre prakse u turizmu. Poštujmo grad*, 2020., dostupno na: <https://www.dubrovnik.hr/vijesti/konferencija-projekta-smartmed-dubrovnik-primjer-dobre-prakse-u-turizmu-13584> (16.09.2020.)

jedan od sveukupno 10 projektnih partnera iz različitih zemalja diljem Mediterana. Glavni cilj projekta je poticanje održivog razvoja kroz donošenje specifičnih politika i regulativa u svrhu valorizacije prirodnih i kulturnih resursa na području Mediterana.⁵² Projekt *Alter Eco* omogućava prikupljanje potrebnih podataka o opterećenju glavnih žarišnih točaka u Dubrovniku, putem informacijsko – komunikacijske tehnologije. Na takav način se kontrolira kretanje posjetitelja, te se rasterećuje gradska jezgra. Mjere održivosti koje poduzima Dubrovnik, putem navedenih projekata, su pametne i učinkovite. Druge destinacije, koje imaju sličnu problematiku masovnog turizma, bi se trebale ugledati na dobru praksu provođenja održivosti Grada Dubrovnika, te krenuti njegovim koracima.

3.6. Ograničenja razvoja kulturnog turizma

Kulturni turizam je od iznimnog značaja za razvoj grada Dubrovnika. „U Dubrovniku djeluje veliki broj kulturnih institucija što uključuje deset javnih ustanova kojima je osnivač Grad Dubrovnik, tri ustanove kojima je osnivač država ili su zajednički osnivač Grad, država i Županija, stotinjak udruga iz područja kulture te velik broj samostalnih umjetnika (među kojima je osamdesetak članova HDLU-a Dubrovnik).“⁵³ Javne ustanove kulturnog turizma Dubrovnika kojima je osnivač Grad Dubrovnik prikazane su u Tablici 4. Bez obzira na brojnost ustanova i udruga, kulturni turizam Dubrovnika ima dosta ograničenja u održivom razvoju.

Tablica 4.: Ustanove kulturnog turizma Grada Dubrovnika

⁵² Grad Dubrovnik, „*Alter Eco*“ (*Alternativne turističke strategije u svrhu poboljšanja lokalnog održivog razvoja kroz promociju mediteranskog identiteta*), 2017., dostupno na: <https://www.dubrovnik.hr/projekti/alter-eco-dubrovnik> (16.09.2020.)

⁵³ Obuljen Koržinek, N., Žuvela, A., Jelinčić, D. A., Polić, M., *Strategija razvoja kulture Grada Dubrovnika 2015. – 2025.*, Institut za razvoj i međunarodne odnose – IRMO, Zagreb, 2014., str. 23., dostupno na: https://dura.hr/user_files/admin/strateski%20dokumenti/Kulturna%20strategija%20grada%20Dubrovnika.pdf (15.09.2020.).

Ustanove u kulturi Grada Dubrovnika	
1.	Dubrovačke ljetne igre
2.	Dubrovačke knjižnice
3.	Dubrovački muzeji
4.	Dubrovački simfonijski orkestar
5.	Folklorni ansambl Linđo
6.	Javna ustanova Prirodoslovni muzej Dubrovnik
7.	Kazalište Marina Držića
8.	Kinematografi Dubrovnik
9.	Umjetnička galerija Dubrovnik
10.	Ustanova u kulturi Dom Marina Držića

Izvor: Obuljen Koržinek, N., Žuvela, A., Jelinčić, D. A., Polić, M., *Strategija razvoja kulture Grada Dubrovnika 2015. – 2025.*, Institut za razvoj i međunarodne odnose – IRMO, Zagreb, 2014., str. 23.

Prema Strategiji razvoja kulture Grada Dubrovnika za razdoblje 2015. - 2025. godine ograničenja razvoju kulturnog turizma su:⁵⁴

- nedostatak dovoljne brige o kulturnoj baštini,
- nedovoljna i neprimjerena promocija kulturne baštine,
- nedostatak suradnje između kulturnog i turističkog sektora,
- nedostatak opremljenih prostora za prezentiranje kulturne baštine te manjak opreme za restauratorske djelatnosti,
- prevelika komercijalizacija gradske jezgre (dovodi do preopterećenosti i ugroženosti gradske jezgre, dok se ostali prostori zanemaruju),
- sezonalnost (dovodi do neravnoteže održavanja kulturnih programa, za koje bi bilo poželjno da se održavaju kroz cijelu godinu),
- manjak programa za edukaciju i obrazovanje djelatnika kulturnog turizma,
- neravnoteža između potreba turista i lokalnog stanovništva.

⁵⁴ Ibidem, str. 59.-60.

Posljedice navedenih ograničenja kulturnog turizma dovode do gubitka lokalnog identiteta te do prijetnji narušavanja imidža grada, do uništavanja kulturne baštine, do nezadovoljstva lokalnog stanovništva, do gubitka motiviranih djelatnika, te do loše komunikacije između turističkog i kulturnog sektora uslijed usmjerenosti na različite interese. Sektor turizma je usmjeren više na ostvarivanje profita, dok je kulturni sektor u financijskoj nemogućnosti pokrenuti i realizirati svoje ciljeve samostalno.

Smatra se da rješenja za navedene nedostatke u financijskom pogledu mogu biti europski fondovi za razvoj kulture, te domaća sponzorstva, bolja suradnja između turističkog i kulturnog sektora (turistički sektor treba shvatiti da svoj promet ostvaruje upravo na kulturnim resursima, koji s vremenom mogu izgubiti svoje vrijednosti i dovesti do zasićenja ustajalom ponudom, ukoliko se u nju ne bude ulagalo, te održavalo kulturne resurse na pravilan način), ulaganje u edukaciju i obrazovanje djelatnika kulturnog sektora, te suradnja sa djelatnicima iz kulturnih sektora drugih država, koje mogu poslužiti kao primjeri dobre prakse (Italija, Španjolska, Portugal te druge zemlje). Za Dubrovnik je zbog masovnosti turizma karakteristična i problematika manjka smještajnih kapaciteta, o čemu će više riječi biti u nastavku.

3.7. Problematika manjka smještajnih kapaciteta

Dubrovnik se bori sa nedostatkom smještajnih kapaciteta, jer ga svake godine posjećuje sve veći broj turista. Uslijed navedene spoznaje Grad se odlučio na mjere putem kojih će proširiti svoje smještajne kapacitete. Općenito, u Dubrovniku od smještajnih kapaciteta prevladava privatni smještaj u kućama, apartmanima, vilama, te dr., zatim u hotelima koji su kategorizirani sa četiri ili pet zvjezdica (hoteli su luksuzni i visokokvalitetni), u hostelima za mlade, u kampovima, te u marinama za nautičare.⁵⁵ Kruzerski turisti u Dubrovniku borave kratko, tek po nekoliko sati, pa je njima nepotreban smještaj, međutim turistima koji se odlučuju na duži boravak trebaju smještajni kapaciteti. Smještajni kapaciteti rastu sa porastom noćenja, ali problematiku predstavlja njihovo buduće širenje, kao i nemogućnost daljnjeg rasta turizma zbog manjka smještajnih jedinica.

⁵⁵ Turistička zajednica Grada Dubrovnika, *Smještaj: Gdje odsjesti*, 2016., dostupno na: http://www.tzdubrovnik.hr/news/ad_smjestaj/index.html (16.09.2020.)

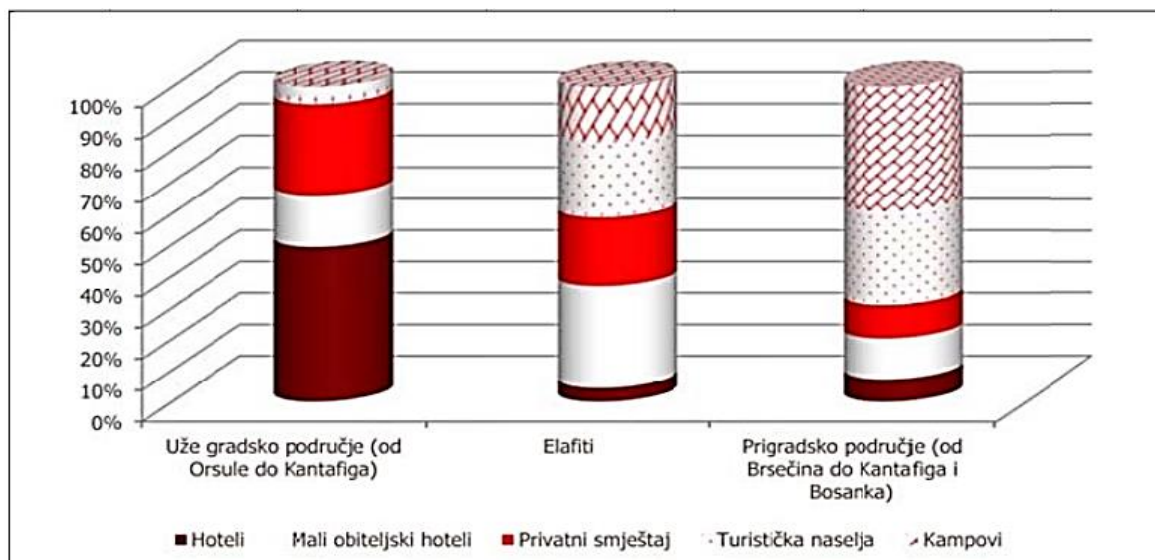
Dubrovnik kao mogućnost proširenja smještajne ponude pronalazi u okolnim, manje razvijenim gradovima Dubrovačko – neretvanske županije, u kojim prevladavaju obiteljska poljoprivredna gospodarstva na kojima se u ponudi nalazi tek malen broj smještajnih kapaciteta. Njihovim turističkim preuređenjem, kao i preuređenjem neiskorištenih kuća i apartmana mogla bi se proširiti smještajna ponuda, a samim time bi se utjecalo i na razvoj okolnih lokalnih gradova, koji su trenutno turistički nerazvijeni, a imaju potencijala i dovoljno resursa za svoj rast.

Što se tiče samog Grada Dubrovnika, njegova gradska jezgra je pretrpana, pa se mogućnost izgradnje novih smještajnih kapaciteta pronalazi u okolnim gradskim klasterima, kojih Dubrovnik ima ukupno tri, a to su klaster Elafiti, klaster užeg gradskog područja od Orsule do Kantafiga (grad Dubrovnik), te klaster prigradskog područja od Brsečina do Kantafiga i Bosanka. Vizija klastera Elafiti do 2025. godine je njegova transformacija u eko destinaciju, dok se klaster Prigradskog područja vidi kao područje inovativnih sadržaja za odmor, a klaster užeg gradskog područja trebao bi postati rasterećeno održivo područje grada, koje je sada pretrpano turistima. „Razvojem atraktivnih i novih autentičnih turističkih sadržaja i ravnomjernijim prostornim rasporedom smještajnih kapaciteta te boljom vremenskom disperzijom turističkog prometa na cijelom dubrovačkom području/pojedinim klasterima rasteretit će se uže gradsko područje i turistički i tržišno valorizirati zaleđe i otoci. Novi razvojni projekti, bolje korištenje turističkih kapaciteta i produljenje turističke sezone rezultirat će povećanim turističkim prometom i manje izraženoj sezonalnosti.“⁵⁶ Na Grafikonu 1. prikazana je planirana disperzija smještajne ponude Grada Dubrovnika po navedenim klasterima.

Na klasteru užeg gradskog područja u najvećem broju se planira izgradnja slijedećih vrsta smještajnih objekata: hoteli, privatni smještaj, mali obiteljski hoteli i kampovi. Na području klastera Elafiti planira se izgradnja malih obiteljskih hotela, turističkih naselja, privatnog smještaja (u većem broju), te kampova i hotela (manjem broju).

Grafikon 1.: Planirana disperzija smještajne ponude Dubrovnika po klasterima

⁵⁶ Vrtiprah, V., Ban. I., Pavlić, I., Vrdoljak – Raguž, I., et. al., op.cit., str. 118.

Izvor: Vrtiprah, V., Ban. I., Pavlić, I., Vrdoljak – Raguž, I., et. al., *Strategija razvoja turizma i odredbe u kruzing turizmu na području grada Dubrovnika*, Grad Dubrovnik, 2017., str. 120., dostupno na: [https://www.dubrovnik.hr/uploads/20180709/Strategija_razvoja_turizma_i_odredbe_u_kruzing_turizmu_na_podru%C4%8Dju_grada_Dubrovnika_\[I._faza\]_2017_-_finalna_verzija.pdf](https://www.dubrovnik.hr/uploads/20180709/Strategija_razvoja_turizma_i_odredbe_u_kruzing_turizmu_na_podru%C4%8Dju_grada_Dubrovnika_[I._faza]_2017_-_finalna_verzija.pdf) (14.09.2020.)

Klaster prigradskog područja pogodan je prvenstveno za izgradnju kampova, turističkih naselja, malih obiteljskih hotela, te u manjem broju hotela i privatnog smještaja. Osiguranjem novih smještajnih kapaciteta Dubrovnik će moći otvoriti vrata budućem rastu turizma unutar grada, ali i u okolnim područjima obuhvaćenim spomenutim klasterima. Rješavanje problematike smještajnih kapaciteta u Dubrovniku, nije jedini preduvjet njegova budućeg razvoja, već postoje i drugi preduvjeti o kojima će biti riječi u slijedećem poglavlju.

3.8. Preduvjeti budućeg razvoja turizma u Dubrovniku

Za budući razvoj turizma u Dubrovniku potrebno je raditi na specijalizacijama turoperatora, specijalizacijama u hotelijerstvu, specijalizacijama hrane i pića u restoranima, te na specijalizacijama educiranja zaposlenika. Navedene specijalizacije su preduvjet razvoja turizma u Dubrovniku, te će o njima biti riječi u nastavku.

3.8.1. Specijalizacije hrane i pića

Dubrovnik je poznat kao destinacija ukusne hrane, koja se može konzumirati u brojnim restoranima koje danas obilježava vrhunska kvaliteta. S ciljem porasta kvalitete restorateri su se specijalizirali u ponudi hrane i pića, te je ponuda istih raznovrsna i bogata, od tradicionalne hrane do hrane iz udaljenijih destinacija.

Gastronomska scena Dubrovnika „dinamična je i *chef*-ovi se sve više bave reinterpretacijom tradicionalne hrane. Vina su priča za sebe - božanstvene kapljice Malvasije dubrovačke, puni okus Plavca Malog, te dr., dok su vinski barovi nova „*in* mjesta" u Gradu kojeg vole poznati i slavni.“⁵⁷ Najkvalitetniji restorani omogućavaju, tokom uživanja u hrani i piću, predivan pogled na povijesnu gradsku jezgru, zidine, odnosno nude dašak prošlosti i nezaboravni ambijent za uživanje i opuštanje.

Neki od najluksuznijih restorana u Dubrovniku, s najljepšim pogledom su restoran *Nautika*, restoran & bar Panorama (Slika 12.), restorani *ville* Dubrovnik, restoran stara Loza, restoran i lounge bar *villa* Ruža na otoku Koločepu, *Prora Beach Restaurant* u hotelu *Excelsior*, te dr. „Restoran & bar Panorama nalazi se na brdu Srđ iznad Dubrovnika i do njega se može doći automobilom kroz malo pitoreskno mjesto Bosanka ili žičarom koja kreće iz Ulice kralja Petra Krešimira IV, na dubrovačkim Pločama. Nakon svega nekoliko minuta vožnje žičarom stižete na Srđ s kojega se pruža zadivljujući pogled na Grad i cijeli dubrovački akvatorij uključujući i Elafitske otoke. U predvečerje taj je pogled još i puno ljepši. U restoranu se poslužuju delicije bogate mediteranske, ali i dubrovačke kuhinje, no pogled koji se pruža iz ovog restorana vrijedan je svake potrošene kune. Na meniju imaju i bogatu listu vina sa svih strana svijeta i brojne koktele. Na tragu svega što nude je i njihov reklamni moto *'Awake all your senses'* (Probudite sva svoja osjetila).“⁵⁸ Gosti restorana su zadovoljni *gastro* i *wine* ponudom u kojoj se nalaze deserti, razne salate, topla i hladna predjela, mesni specijaliteti, riblji specijaliteti, prilozima, te brojne vrste vina od kojih su neka Dubrovačka malvazija, Traminac, Graševina, Dingač, Merlot, Postup te dr. U ponudi

⁵⁷ Poslovni turizam, *Destinacije; Dubrovnik; Dalmacija/Dubrovnik*, op.cit.

⁵⁸ Debeljak, R., *Dubrovački restorani s najljepšim pogledom*, Journal, 2016., dostupno na: <https://www.journal.hr/lifestyle/dubrovacki-restorani-s-najljepsim-pogledom/> (16.09.2020.)

pića su također i desertna vina i pjenušci, zatim razne vrste koktela, piva, hladnih napitaka i žestokih pića.

Slika 12.: Restoran & bar Panorama na Srđu u Dubrovniku

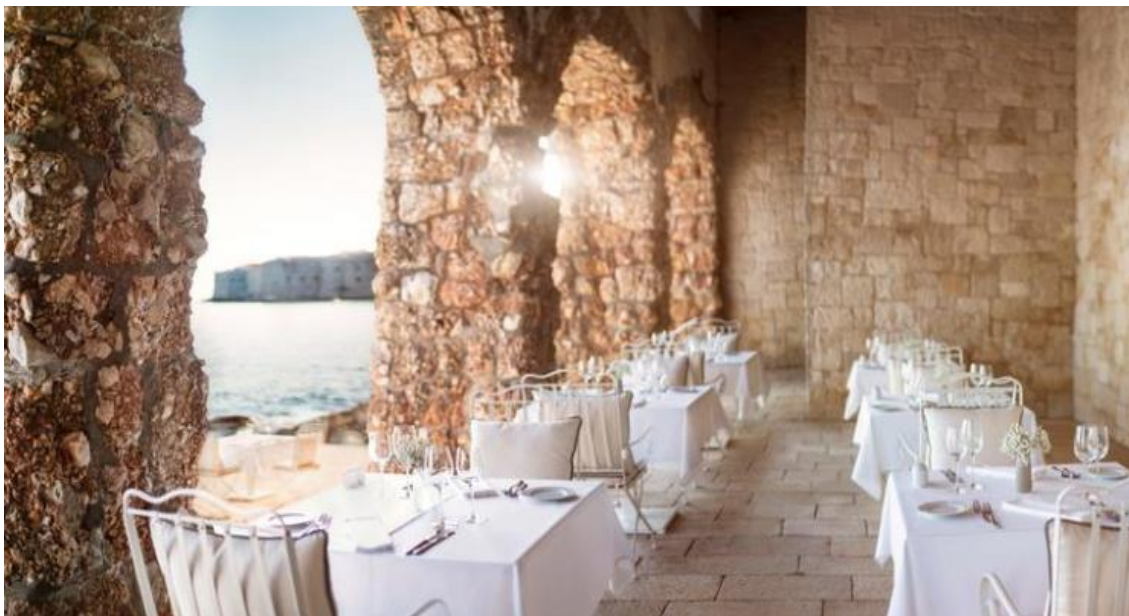
Izvor: Debeljak, R., *Dubrovački restorani s najljepšim pogledom*, Journal, 2016., dostupno na: <https://www.journal.hr/lifestyle/dubrovacki-restorani-s-najljepsim-pogledom/> (16.09.2020.)

Dubrovački restorani sa takvom bogatom ponudom hrane i pića pripadaju elitnim restoranima sa luksuznim uslugama. Kao takvi su veoma važni za jačanje konkurentnosti Hrvatske na međunarodnom turističkom tržištu.

Osim restorana u Dubrovniku su se i hoteli specijalizirali u ponudi hrane i pića, te su postali visoko kvalitetni *gastro & wine hoteli*. Dubrovnik je poznat po vrhunskim luksuznim hotelima, koji su na svjetskom nivou po pitanju kvalitete hotelskih usluga i sadržaja. Neki od luksuznih dubrovačkih hotela su:⁵⁹ hotel *Excelsior*, *Royal Princess* hotel, hotel Dubrovnik *Palace*, hotel *Hilton Imperial* Dubrovnik, te dr.

⁵⁹ Luxury Hotels Guide, *Luxury Hotels in Dubrovnik*, 2020., dostupno na: https://www.luxuryhotelsguides.com/?ufi=-79996&gclid=EAlaIQobChMIh6aX9K3u6wIVhaSyCh063AY8EAAYAiAAEgKwp_D_BwE (16.09.2020.)

Na Slici 13. prikazan je restoran dubrovačkog luksuznog hotela *Excelsior*, koji je gostima jedan od najomiljenijih dubrovačkih hotela. Smješten je u blizini stare gradske jezgre, te ima tri restorana.

Slika 13.: Restoran *Sensus Fine Dining* luksuznog hotela *Excelsior* u Dubrovniku

Izvor: Luxury Hotels Guide, *Luxury Hotels in Dubrovnik: Hotel Excelsior*, 2020., dostupno na:

https://www.luxuryhotelsguides.com/?ufi=-79996&gclid=EAlalQobChMIh6aX9K3u6wlVhaSyCh063AY8EAAYAiAAEgKwp_D_BwE (16.09.2020.)

U restoranu *Sensus Fine Dining* poslužuju se jela „suvremene mediteranske kuhinje. U restoranu *Prora* uz plažu moguće je uživati u svježim plodovima mora, a u piano baru *Abakus* dostupni su lagani obroci. Iz svih restorana pruža se pogled na more.“⁶⁰ Dubrovački luksuzni hoteli grade imidž Dubrovnika kao poželjne i elegantne turističke destinacije, te su usmjereni na podizanje razine hotelskog proizvoda i na produktivno djelovanje na planu destinacijskog menadžmenta kako bi razvoj destinacije Dubrovnik na pravi način pratio visokokvalitetni razvoj hotelskog portfelja.⁶¹

⁶⁰ Luxury Hotels Guide, *Luxury Hotels in Dubrovnik: Hotel Excelsior*, 2020., dostupno na: https://www.luxuryhotelsguides.com/?ufi=-79996&gclid=EAlalQobChMIh6aX9K3u6wlVhaSyCh063AY8EAAYAiAAEgKwp_D_BwE (16.09.2020.)

⁶¹ Pike, S., *Marketing turističkog odredišta: pristup integriranih marketinških komunikacija*, Plus d.o.o., Zagreb, 2010., str. 310.

Dubrovački luksuzni hoteli razvili su se u prave lidere luksuznog hotelijerstva u regiji, primjenom znanja i praćenjem relevantnih trendova iz okruženja međunarodne turističke scene. U Dubrovniku je velika pozornost posvećena gastronomskoj ponudi u luksuznim hotelima, ali i u restoranima koje obilježava vrhunska kvaliteta. U svojoj gastro kombinaciji hoteli imaju spoj tradicionalne gastro ponude sa ponudom udaljenijih i egzotičnijih destinacija, poput japanske kuhinje, ili pak španjolske. Dašak inozemnih kulinarskih umijeća donijeli sa sobom inozemni djelatnici, koje Dubrovnik masovno potražuje u vrijeme sezone, jer mu nedostaje radne snage (kuhari, konobari, te drugo turističko osoblje). Danas je u dubrovačkom hotelijerstvu visoko razvijena svijest o važnosti praćenja hotelskih usluga koje su usklađene sa svjetskim dostignućima, te je duboko inkorporirana u kulturu i tradiciju društvenog okruženja u kojem se hoteli nalaze. Uspjeh Dubrovnika kao destinacije luksuznih hotela jamči i konkurentnost destinaciji na međunarodnom turističkom tržištu.

3.8.2. Specijalizacije u educiranju zaposlenika

Obrazovani i educirani djelatnici su okosnica razvoja turizma, pa je potrebno ulagati u njihovo znanje, vještine i kompetentnost, s ciljem pružanja što kvalitetnijih usluga u turizmu. Grad Dubrovnik se, kao i svi gradovi Jadranske Hrvatske, susreće sa problematikom manjka radne snage u vrijeme sezone, te potražuje radnu snagu iz inozemstva, ili pak iz udaljenijih krajeva Hrvatske u kojima je stopa zaposlenosti niska, kao npr. u Slavoniji, pa se nezaposleni zapošljavaju kao sezonci kojima se uz plaću nudi smještaj i hrana, samo da bi se osigurala radna snaga. Radna snaga koja se zapošljava u vrijeme sezone po zanimanjima konobara, kuhara, slastičara, recepcionara te dr., nema primjerene kompetencije, posjeduju diplome drugih zanimanja pa ne znaju dali obavljaju svoj posao na profesionalan način. Da bi netko obavljao npr. posao konobara, treba imati završenu srednju ugostiteljsko – turističku školu smjera konobara, ali to je u Hrvatskoj, pa tako i Dubrovniku rijetkost. Problematika manjka konobara, kuhara, slastičara te drugih potrebnih turističkih zanimanja leži u nezainteresiranosti mladih za pohađanje tih smjerova tokom srednjoškolskog obrazovanja. „Jedina dubrovačka škola koja uopće i nudi program za zanimanje konobar, Turistička i ugostiteljska škola, planirala je u školskoj godini 2019. upisati tek 15 konobara, dok im se za taj smjer prijavilo samo osam učenika, što je

nedovoljno za formiranje razreda. Ravnatelj škole apelira prema lokalnoj i državnoj vlasti da se ne dozvoli da Dubrovnik ostane bez konobara.⁶² Godine 2020. (u lipnju) u Dubrovniku su popisani ugovori o realiziranju projekta Centra kompetentnosti u turizmu i ugostiteljstvu u Dubrovniku, za što je osigurano 102 milijuna kuna bespovratnih sredstava, od čega je 85 % iz Europskog socijalnog fonda, dok je 15 % financirano od strane državnog proračuna Republike Hrvatske. „Glavne aktivnosti projekta bit će usmjerene na provedbu obrazovanja, usavršavanja i osposobljavanja u turizmu i ugostiteljstvu temeljenog na radu, a prema potrebama poslodavaca. Tako će se aktivnosti projekta provoditi u partnerstvu s osnivačem Dubrovačko - neretvanskom županijom, Centrom za poduzetništvo DNŽ, četiri ugledna hotelska poslodavca (Valamar Riviera d.d., Jadranski Luksuzni Hoteli d.d., Grand Hotel Imperial d.d. i Hoteli Dubrovačka Rivijera d.d.) i tvrtkom Mint Media. Također, kroz projekt je osigurana suradnja s obrazovnim ustanovama, i to tri srednje strukovne škole turističkog i ugostiteljskog smjera, jednom strukovnom školom s agroturističkim smjerom, sa Sveučilištem u Dubrovniku te s ustanovom za obrazovanje odraslih Callidus.⁶³ Osim navedenih, partner projekta će biti i Baskijski kulinarski centar koji je cijelom svijetu poznat po svojim inovacijama. Suradnja sa Baskijskim kulinarskim centrom će omogućiti visokospecijalizirano certificirano stručno usavršavanje djelatnika i njihovih mentora.

Mentori će usavršiti svoja znanja iz primjera dobre prakse te ih prenijeti na buduće radnike (kvalificirane kuhare gastronome, opće kuhare, kuhare specijaliste, somelijere za vino, sir i maslinovo ulje, animatore, specijalizirane kuhare za dubrovačku kuhinju, riže, variva, priloge, za topla i hladna predjela) koji će steći potrebne vještine i znanja, putem koji će se usavršiti do najkvalitetnijih ljudskih potencijala u turističko - ugostiteljskom segmentu gastronomije na području Dubrovnika. „Regionalni centar kompetentnosti u Dubrovniku će se izgraditi i opremiti u sklopu tri građevinska objekta, u postojećoj školskoj zgradi, u zgradi na Stradunu (Garište 3) i u prostorima Vile Čingrija. Sva tri prostora tvorit će operativnu cjelinu centra i biti na raspolaganju svim učenicima, polaznicima obrazovanja odraslih,

⁶² Šteta, M., *Zemlja konobara, ali neobrazovanih*, Dubrovnik portal, 2018., dostupno na: <https://www.dubrovnikportal.com/novosti/zemlja-konobara-ali-neobrazovanih/> (17.09.2020.)

⁶³ Portal Libero, *Potpisani ugovori Centru kompetentnosti u turizmu i ugostiteljstvu u Dubrovniku 102 milijuna kuna*, 2020., dostupno na: <https://www.liberoportal.hr/gospodarstvo/potpisani-ugovori--centru-kompetentnosti-u-turizmu-i-ugostiteljstvu-u-dubrovniku-102-milijuna-kuna> (17.09.2020.)

mentorima i nastavnom osoblju te ostalim dionicima.“⁶⁴ Ovakvim pristupom obrazovanju radnih kadrova omogućit će Dubrovniku stjecanje radnih kadrova kompetentnih za pružanje najkvalitetnijih usluga u ugostiteljskim objektima s pet zvjezdica, ili će pak donijeti dubrovačkim restoranima više nagrada u obliku Michelinovih zvjezdica.

Dubrovački restorani su na ovakav način dobili priliku da postanu mjestima podučavanja i inovacija integriranih u kuharstvo, ugostiteljstvo, te u razvoj eno - gastronomskog turizma. Osim Dubrovnika centre kompetentnosti će dobiti i drugi gradovi poput Pule, Opatije, Splita i Osijeka.

Osim navedenih specijalizacija potrebna radna snaga bi se trebala specijalizirati u području stjecanja stranih jezika. Turizam je djelatnost u kojoj je nužna komunikacija sa narodima drugih govornih područja. U Dubrovnik dolaze turisti iz svih krajeva svijeta, pa je nužno da svi djelatnici govore barem jedan strani jezik, prvenstveno se misli na znanje engleskog kao univerzalnog jezika, zatim njemački, talijanski, francuski, kao i kineski i japanski jezik (jer u Dubrovnik svake godine sve više pristižu turisti iz udaljenijih destinacija poput Kine i Japana).

Dubrovnik u suradnji sa KORA d.o.o. (Korčulanska razvojna agencija) ulaže i u edukacije vodiča i voditelja agencija, organiziranjem besplatnih radionica i seminara, koje vodi Visoka škola za menadžment i dizajn pod nazivom Aspira. „Troškovi edukacije za odabrane kandidate financirat će se iz projektnih aktivnosti projekta Ruralna poučna, kulturno - etnografska turistička atrakcija. Cilj projekta Ruralna poučna, kulturno - etnografska turistička atrakcija je stvaranje i promocija kulturne i etnografske ponude Dubrovačko - neretvanske županije pod zajedničkim nazivom „Putevima prošlosti“. U sklopu projekta označene su pješačke staze Austrijski put i četiri tematske staze Babino polje, a uređuju se Zavičajna kuća Dubrovačko primorje, Gradski muzej Korčula smješten u palači Ismaeli-Gabrielis i Muzej zlata i srebra Smokvica.“⁶⁵ Kvalitetni vodiči su potrebni za stvaranje posebnih doživljaja kod turista

⁶⁴ Ibidem

⁶⁵ Dubrovački vjesnik, *KORA organizira besplatnu edukaciju za turističke vodiče i voditelje turističkih poslovnica/agencija*, 2019., dostupno na: <https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/zupanija/dubrovnik/kora-organizira-besplatnu-edukaciju-za-turisticke-vodice-i-voditelje-turistickih-poslovnica-agencija-623527> (17.09.2020.)

prilikom interpretiranja kulturne baštine, tokom obilazaka i razgledavanja iste u Dubrovniku.

Dubrovniku je cilj stvoriti specijalizirane restauratore kamena, kojih mu trenutno nedostaje za potrebe provođenja primjerene brige o očuvanju i fizičkom izgledu kulturne baštine. „Pri Sveučilištu u Dubrovniku danas djeluju dva studija iz područja kulture: u području baštine studij restauracije i konzervacije, a u području komunikacija studij medija i kulture društva. Iako je za Dubrovnik kao grad baštine studij restauracije i konzervacije posebno važan, na studiju nedostaje ključni smjer koji bi bio izrazito potreban Dubrovniku – studij restauracije kamena. Mogućnosti zapošljavanja diplomiranih restauratora, unatoč bogatoj baštini Dubrovnika odnosno Hrvatske, trenutačno su vrlo male, pa bi Grad zajedno s partnerima (Hrvatski restauratorski zavod, Sveučilište i ostali) trebao aktivnije pristupiti osmišljavanju projekata koji tu djelatnost aktivnije poticali.“⁶⁶ Pokretanje specijaliziranih studija u Dubrovniku bilo bi od koristi za dobivanje preduvjeta za stjecanje statusa sveučilišnog grada, okrenutog području kulturnog menadžmenta u kulturnim ustanovama koje bi provodile i praksu. Na takav način bi Dubrovnik utjecao i na razvoj svog kulturnog identiteta.

3.8.3. Specijalizacije turoperatora

Zbog potreba suvremene turističke potražnje turooperatori su se specijalizirali u raznim područjima, od klasičnih funkcija organiziranja putovanja, smještaja i prijevoza, do ponude posebnih sadržaja u koje su integrirani elementi selektivnih oblika turizma poput kulture, zdravlja, sporta, te dr. Primjer turoperatora iz Dubrovnika je agencija Atlas d.d. koja je osnovana 1923. godine, koja ima širok program usluga visoke kvalitete, te je vodeća agencija organiziranih putovanja. U suradnji sa hotelijerima, djelatnicima kulturnog sektora, sportskih, zdravstvenih i zabavnih sadržaja, te sličnog, agencija se specijalizirala u ponudi odmora koji u cijenu imaju uključeno sve što kupac zahtijeva: prijevoz, smještaj, *wellness* i *spa*, obilazak kulturnih atrakcija, korištenje dvorana za fitness, bazene za plivanje, hranu i pića u restoranima i barovima, vođenje

⁶⁶ Obuljen Koržinek, N., Žuvela, A., Jelinčić, D. A., Polić, M., op.cit., str. 50.

tura, eno i gastro sadržaje, zabavne sadržaje te dr.⁶⁷ Turoperatori su danas posebno specijalizirani za vođenje brige o sigurnosti i zdravlju putnika na njihovim putovanjima u željene destinacije, od kojih su neke rizične za boravak u njima, zbog situacija koje dovode do ugrožavanja njihove sigurnosti (terorizam, krađe, ratni nemiri, klimatske katastrofe te dr.). Prednost Dubrovnika po pitanju navedenog je činjenica da se nalazi u državi koja je sigurna za boravak turista, čak i po pitanju trenutne situacije za koju je značajna pandemija virusa Covid 19. U Hrvatskoj je siguran boravak turista, jer su turoperatori, kao i svi ostali dionici usmjereni na provođenje sigurnosnih mjera. Agencija Atlas d.d. kod provođenja sigurnosnih mjera putnike potiče na nošenje maski, dezinfekciju ruku, na držanje potrebnog razmaka (1,5-2 metra), na distancirano konzumiranje hrane na palubama kruzera, dezinficira površine (posebno rukohvate, kvake, ključeve, daljinske upravljače, prostorije za boravak, te dr.⁶⁸ Masovni turizam će i dalje u Dubrovniku ostati trend turističkih kretanja, koja utječu na stvaranje profita. Na pametnija kretanja velikih masa turista u Dubrovniku mogu utjecati samo turoperatori i putničke agencije, kao turistički posrednici koji organiziraju i promoviraju putovanja. Turoperatori mogu biti podrška održivom razvoju turizma Dubrovnika promocijom manje razvijenih okolnih destinacija, koje su još uvijek nepoznate potrošačima, a imaju dovoljno resursne osnove koja je neiskorištena, ili čak u nekim destinacijama u potpunosti neistražena. Turoperatori u promociji Dubrovnika trebaju kupcima paket aranžmana naglašavati potrebu za očuvanjem prostora kulturne i prirodne baštine, te ih usmjeravati na boravak u okolna gradska mjesta, koja su turistički slabije razvijena. Takvim planiranjem i organiziranjem putovanja utjecalo bi se na zaštitu integriteta i atrakcija Dubrovnika, čime bi se utjecalo i na njegovu održivost.

3.9. Kritički osvrt na turizam grada Dubrovnika

Najvažnije povijesno razdoblje u kojemu je Dubrovnik dobio mogućnost za svoj procvat je razdoblje merkantilizma. U dubrovačkom merkantilizmu Dubrovnik je bio

⁶⁷ Atlas d.d., croatia.hr, 2020., dostupno na: <https://croatia.hr/hr-HR/informacije-o-putovanju/turisticke-agencije/atlas-dd> (17.09.2020.)

⁶⁸ Atlas d.d., COVID-19 Info, 2020., dostupno na: <https://www.atlas-croatia.com/covid-19-info> (17.09.2020.)

značajan kao razvijeno trgovačko središte, kojim je prolazio veliki broj ljudi (pomoraca, trgovaca te dr.). Međutim, bez obzira na prohodnost velikih masa tadašnjih putnika, merkantilizam nije bio razdoblje početka turizma, jer je turizam pojam koji se pojavio tek kasnijih godina 19. stoljeća. Postoje dvije teorije o začetku turizma u Dubrovniku. Postojale su dvije teorije o začetku turizma na području Dubrovnika, te su kasnije obje odbačene. Jedna teorija se zalagala da je turizam na tom području započeo već u 14. stoljeću, kada su strani putnici bivali na privatnom smještaju organiziranom od strane vlade, te su bili gosti privatnih gostionica, dok je druga teorija tumačila da začetak turizma na tom području datira iz 1845. godine. Za početak turizma u Dubrovniku određena je 1857. (vojvoda Maksimilijan kupuje otok Lokrum, na kojemu je stvorio svoje odmaralište). Kraj 19. stoljeća, točnije 1880. godina, obilježena je izgradnjom prvog hotela u Dubrovniku, na Pilama, koji se zvao „Miramar“. Tada veći razvoj turizma u Dubrovniku nije bio omogućen, jer je Dubrovnik geografski bio izolirana i daleka, najjužnija destinacija Hrvatske, koja je sa sjevernim dijelovima bila povezana samo pomorskim vezama preko grada Opatije. Nakon raspada Dubrovačke Republike 1808. godine, Dubrovnik je u gospodarskom pogledu prolazio trnovite putove, brojna razaranja u vrijeme austro – ugarske, i tokom ratova, od kojih je zadnji bio Domovinski rat početkom 1990-ih, tokom kojeg je grad bio devastiran. Porušena je brojna imovina, te su na udaru bili objekti kulturne baštine koji imaju neprocjenjivu vrijednost. Smatra se da je Dubrovnik grad koji se snažno i hrabro borio za svoj razvoj i napredak, te je danas usprkos brojnim razaranjima postao jednom od najpopularnijih turističkih destinacija za odmor. Svojim geografskim položajem izoliran je i udaljeniji u odnosu na ostale atraktivne destinacije u Hrvatskoj, ali navedene prepreke prevladava zahvaljujući aktivnim zrakoplovnim linijama i dolascima kruzera, koji mu od 20. stoljeća do danas omogućavaju masovni razvoj kulturnog i krusing turizma. Kulturni i krusing turizam za sobom ostavljaju štetne posljedice, međutim Grad se uspješno bori sa time, pridržavajući se načela održivog razvoja turizma. Uz kreirane strategije razvoja turizma, za grad su značajne i održive inicijative projekata *Respect The City* (Poštujmo grad) i *Alter Eco* (Alternativne turističke strategije u svrhu poboljšanja lokalnog održivog razvoja kroz promociju mediteranskog identiteta), na temelju kojih se realiziraju mjere održivosti, putem kojih je grad Dubrovnik postao pionir održivih međunarodni turističkih destinacija masovnog turizma. Smatra se da su rješenja za održivi razvoj kulturnog turizma financijska sredstva europskih fondova za razvoj kulture, te domaća sponzorstva, bolja suradnja između turističkog i kulturnog sektora,

ulaganje u edukaciju i obrazovanje djelatnika kulturnog sektora, te suradnja sa djelatnicima iz kulturnih sektora drugih država, koje mogu poslužiti kao primjeri dobre prakse. U Dubrovniku su smještajni kapaciteti u rastu, ali problematiku predstavlja njihovo buduće širenje, kao i nemogućnost daljnjeg rasta turizma zbog manjka smještajnih jedinica. Rješenja proširenja smještajne ponude grad pronalazi u okolnim, manje razvijenim gradovima Dubrovačko – neretvanske županije, u kojim prevladavaju obiteljska poljoprivredna gospodarstva na kojima se u ponudi nalazi tek malen broj smještajnih kapaciteta. Njihovim turističkim preuređenjem, kao i preuređenjem neiskorištenih kuća i apartmana mogla bi se proširiti smještajna ponuda, a samim time bi se utjecalo i na razvoj okolnih lokalnih gradova, koji su trenutno turistički nerazvijeni, a imaju potencijala i dovoljno resursa za svoj rast. Gradska jezgra je pretrpana, pa se mogućnost izgradnje novih smještajnih kapaciteta pronalazi u okolnim gradskim klasterima, kojih Dubrovnik ima ukupno tri, a to su klaster Elafiti, klaster užeg gradskog područja, te klaster prigradskog područja. Osiguranjem novih smještajnih kapaciteta Dubrovnik će moći otvoriti vrata budućem rastu turizma unutar grada, ali i u okolnim područjima obuhvaćenim spomenutim klasterima. Za budući razvoj turizma u Dubrovniku potrebno je raditi i na specijalizacijama turoperatora i hotelijerstva, na specijalizacijama hrane i pića u restoranima, te na specijalizacijama educiranja zaposlenika. Navedene specijalizacije su preduvjet razvoja turizma u Dubrovniku. Smatra se da je danas u dubrovačkom hotelijerstvu i restoraterstvu visoko razvijena svijest o važnosti praćenja usluga koje su usklađene sa svjetskim dostignućima, te je duboko inkorporirana u kulturu i tradiciju društvenog okruženja u kojem se hoteli i restorani nalaze. Uspjeh Dubrovnika kao destinacije luksuznih hotela i restorana jamči i konkurentnost destinaciji na međunarodnom turističkom tržištu. Specijalizacijom educiranja i obrazovanja radnih kadrova Dubrovniku će se omogućiti stjecanje radnih kadrova kompetentnih za pružanje najkvalitetnijih usluga u luksuznim ugostiteljskim objektima, što je pogodno za razvoj elitnog turizma. Specijalizacije turoperatora omogućiti će Dubrovniku pametno usmjeravanje turističkih kretanja iz središta grada u okolna područja. Osim navedenog turooperatori u budućnosti trebaju organizirati putovanja prije kojih će im biti zadatak utjecati na svijest turista o važnosti očuvanja kulturne i prirodne baštine Dubrovnika. Takvim planiranjem i organiziranjem putovanja utjecalo bi se na zaštitu integriteta i atrakcija Dubrovnika, čime bi se utjecalo i na njegovu održivost.

ZAKLJUČAK

Merkantilističko učenje je u Hrvatskoj bilo karakteristično za ekonomsku misao od 16. stoljeća pa sve do prve polovine 18. stoljeća. Prihvatanjem načela ranog merkantilizma počele su se pojavljivati prve knjige sa tematikom ekonomske politike Dubrovačke Republike ali i drugih područja Hrvatske. Ekonomske komponente postale su važne u društvenim znanostima. Nova učenja su podrazumijevala da se domaće bogatstvo poveća izvozom robe na strana tržišta čime bi se utjecalo na priljev novčanih sredstava u zemlju. O ekonomskim prilikama u 15. st., u Dubrovniku, pisao je ekonomist Filip de Diversis koji je bio oduševljen Dubrovnikom i njegovim gospodarstvom. Položaj Dubrovnika u ono vrijeme bio je prolaz u ondašnji mediteranski svijet. Da bi taj položaj donosio koristi gradu Dubrovniku, bilo je potrebno očuvati mir i prosperitet trgovaca. U Dubrovniku nije sve bilo bajno, vlastela je uživala bogatstvo dok je većina običnog puka gladovala i živjela u bijedi. Najbrojniji među sirotinjom bili su mornari i seljaci. Muškarci su se uglavnom dodatno bavili poljodjelstvom, bili su goniči u karavana, dok su žene obavljale kućne poslove te prele vunu za potrebe manufakture. Dubrovčani su najviše koristi imali od obrta, jer su se tada bavili sa oko pedeset zanata. Najraširenije dubrovačke obrtne djelatnosti bile su sukunarstvo i kovnica. Novac se kovao od srebra i od bakra. Cilj provođenja dubrovačke merkantilističke politike bila je pravičnost te spriječavanje zlouporabe pri dnevnim trgovinskim transakcijama. Trgovci su svoje poslovanje trebali provoditi pošteno, u protivnom ih se nije smatralo trgovcima. U 17. stoljeću Dubrovčani nisu bili u stanju održati svoje nekadašnje pozicije, stečene u 15. i 16. stoljeću. Mjere protekcionizma koje su se primjenjivale u Španjolskoj, Nizozemskoj, Engleskoj i Francuskoj utjecale su razorno na dubrovačko pomorstvo. Dubrovačka mornarica se smanjuje te opada trgovina zbog jačanja konkurencije na Levantu. Dubrovnik je 1667. zahvatio i veliki potres koji je uzrokovao brojne štete. Prijedloge Senatu o oporavku grada uručio je diplomat Stjepan Gradić u obliku spisa koji se do danas sačuvani te se nalaze u Franjevačkoj biblioteci u Dubrovniku. Najveća pažnja bila je usmjerena na otvaranje novih obrta i manufakture pa se preporučilo obnavljanje tekstilne proizvodnje, štavljenje kože u Dubrovniku, pa se na takav način spriječio uvoz. U umjetnosti je bilo značajno razdoblje gotike u kojemu su djelovali Juraj Dalmatinac i Nikola Božidarević. Dubrovnik je tokom 20. stoljeća doživio brojna razaranja, usprkos kojima je postao

snažan grad koji je oživio, popravio razaranjima oštećenu spomeničku baštinu, izgradio vrhunske hotele, kreirao brojne vrijedne turističke sadržaje te kulturna događanja, pa se Dubrovnik danas nalazi među najpoznatijim i najprivlačnijim svjetskim turističkim destinacijama. Turističku ponudu grada čine resursi i atrakcije prirodne ljepote i krajolika (more, plaže, zelene površine), atrakcije kulturno - povijesnog naslijeđa, stoljetna tradicija i autohtoni identitet, ugostiteljski i smještajni kapaciteti, festivali, zabavni sadržaji, manifestacije te dr. U turističku ponudu grada Dubrovnika su implementirani elementi kulturnog, nautičkog, kongresnog, sportskog, te drugih selektivnih vrsta turizma. Stari grad u Dubrovniku je na UNECSO-voj listi zaštićene svjetske baštine, pa zahvaljujući navedenom dolazi do povećanja interesa za boravak u gradu. Danas je destinacija masovnog turizma, o čemu svjedoči veliki broj turističkih dolazaka i ostvarenih noćenja. Dubrovnik danas odgovorno upravlja razvojem turizma, što bi značilo da uravnoteženo koristi prostor s ciljem smanjenja pritiska turističke potražnje na resursno atrakcijsku osnovu, te zbog kvalitetnijeg i prihvatljivijeg suživota turista i lokalnog stanovništva. Da bi se turizam Dubrovnika razvijao u željenom održivom smjeru, tada je potrebno voditi računa o negativnim ekološkim učincima, te negativnim učincima na kulturnu baštinu (npr. ne bacati smeće u more, po gradu i po područjima kulturnih atrakcija, ne uništavati i ne penjati se po spomenicima kulturne baštine, ne opterećivati kulturnu baštinu velikim masama ljudi). Problematika turizma u Dubrovniku povezana je sa negativnim utjecajima krizing i kulturnog turizma na lokalno stanovništvo, te na okoliš i kulturnu baštinu (posebno na djelove Stare gradske jezgre, na gradske zidine) uslijed turističke masovnosti, koju je potrebno kontrolirati s ciljem održivog i dugoročnog razvoja turizma u Dubrovniku. Za kontroliranje masovnosti u Dubrovniku razvijene su održive inicijative, u sklopu projekata *Alter Eco* i *Respect The City*. Za budući razvoj turizma u Dubrovniku potrebno je raditi na proširenju smještajnih kapaciteta, specijalizacijama turoperatora, specijalizacijama u hotelijerstvu, specijalizacijama hrane i pića u restoranima, te na specijalizacijama educiranja zaposlenika. Uvođenjem specijalizacija grad Dubrovnik postaje održiva i konkurentna destinacija međunarodnog tržišta, sa snažnim imidžom.

POPIS LITERATURE

Knjige:

1. Gržinić, J, Bevanda, V, *Suvremeni trendovi u turizmu*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet ekonomije i turizma „dr. Mijo Mirković“, Pula, 2014.
2. Obadić, A, Tica, J. (ur.), *Gospodarstvo Hrvatske*, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016.
3. Pike, S., *Marketing turističkog odredišta: pristup integriranih marketinških komunikacija*, Plus d.o.o., Zagreb, 2010.
4. Simonić, A., *Civilizacijske razmjene znanja; misterije kulture tijekom povijesti*, Knjiga II, Sveučilište u Rijeci, Vitagraf d.o.o., Rijeka, 2002.
5. Stipetić, V., *Povijest hrvatske ekonomske misli*, Golden marketing, Zagreb, 2001.

E – knjige:

1. Ćosić, S., Kapetanović, N., Vekarić, N., *Prijevarena ili zabluda, Problem granice na području poluotoka Kleka*, Vlastita naklada Nenad Vekarić, Dubrovnik, 2012., dostupno na: <http://www.dubrovniknet.hr/docs/KlekKapetanic.pdf> (14.01.2018.)
2. Kale, E., *Povijest civilizacija*, Školska knjiga, Zagreb, 1990., dostupno na: [https://www.academia.edu/10363367/Eduard Kale - Povijest civilizacija](https://www.academia.edu/10363367/Eduard_Kale_-_Povijest_civilizacija) (29.10.2017.)

Članci:

1. Ban, I., Vriprah, V., *Culture and tourism in Dubrovnik*, Tourism and hospitality management, Vol. 9 No. 1, 2003., (str. 1.-16.), dostupno na: www.hrcak.srce.hr (15.09.2020.)

2. Benić - Penava, M., Matušić, Đ., *Razvoj smještajnih kapaciteta na dubrovačkom području između dva svjetska rata: polazište za razvoj suvremenog turizma*, Acta turistica, Vol. 24, No. 1, 2012.,(str. 61.-85.), dostupno na: www.hrcak.srce.hr (14.09.2020.)
3. Butorac, G., *Država i ekonomija: Gdje je Hrvatska?*, Ekonomski pregled, 65 (6) 513540, (2014), Zagreb, dostupno na: www.hrcak.srce.hr (27.10.2017.)
4. Bošnjović, I., *Individualizam i ekonomska teorija*, Politička misao: časopis za politologiju, Vol.16 No.2, 1979., dostupno na: www.hrcak.srce.hr (27.10.2017.)
5. Bašić, Đ., *Pomorstvo Dubrovnika od XII. do početka XX. stoljeća*, Pomorski zbornik 44 (2006)/1, (139-177), dostupno na: www.hrcak.srce.hr (29.10.2017.)
6. Ćosić, S. N. Vekarić, *Dubrovačka Republika*; Leksikon Marina Držića, 2017., dostupno na: <http://leksikon.muzej-marindrzić.eu/dubrovacka-republika/> (29.10.2017.)
7. Debeljak, R., *Dubrovački restorani s najljepšim pogledom*, Journal, 2016., dostupno na: <https://www.journal.hr/lifestyle/dubrovacki-restorani-s-najljepsim-pogledom/> (16.09.2020.)
8. Dragojević, D, *Hoće li Dubrovnik sam sebe uništiti?*, Deutsche Welle, dostupno na: <https://www.dw.com/hr/ho%C4%87e-li-dubrovnik-sam-sebe-uni%C5%A1titi/a-46314878> (15.09.2020.)
9. Dubrovački portal, *Svašta su obećavali, ali ovo su službeni podaci: Dubrovnik ima 88 posto manje dolazaka nego u istom razdoblju lani!*, 2020., dostupno na: <https://dubrovackiportal.hr/grad/svasta-su-obecavali-ali-ovo-su-sluzbeni-podaci-dubrovnik-ima-88-posto-manje-dolazaka-nego-u-istom-razdoblju-lani/> (14.09.2020.)
10. Dubrovački vjesnik, *KORA organizira besplatnu edukaciju za turističke vodiče i voditelje turističkih poslovnica/agencija*, 2019., dostupno na: <https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/zupanija/dubrovnik/kora-organizira-besplatnu-edukaciju-za-turisticke-vodice-i-voditelje-turistickih-poslovnica-agencija-623527> (17.09.2020.)

11. Erent-Sunko, Z., Pilipović, O., Rančić, N., *Neke osobitosti evolucije ekonomske politike protekcionizma od antike do postmoderne*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Vol.60, No.5, (1047-1080), 2010., dostupno na: www.hrcak.srce.hr (27.10.2017.)
12. Jukić, M., *Hrvatska baština – Stari grad Dubrovnik*, HUB, 2020., dostupno na: <http://hu-benedikt.hr/?p=121176> (14.09.2020.)
13. Lolić Čipčić, M., *Međunarodna ekonomija*, web izdanje, Sveučilište u Splitu, Sveučilišni odjel za stručne studije, Split, 2015., dostupno na: https://moodle.oss.unist.hr/pluginfile.php/42859/mod_resource/content/1/Međunarodna%20ekonomija.pdf (27.10.2017.)
14. Martinović, J., *Merkantilizam – Mjere gospodarske državne politike za područje trgovine*, Poduzetnik - mjesečnik za poduzetnike i menadžere, 2010., dostupno na: <http://poduzetnik.com.hr/rubrike/mala-skola-poduzetnistva/item/508-merkantilizam-mjere-gospodarske-drzavne-politike-za-podrucje-trgovine.html> (27.10.2017.)
15. Manančikova Nelli P., *Rana manufaktura i socijalni aspekti povijesti zanatskog stanovništva Dubrovnika u XV. i na početku XVI. stoljeća*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol.10 No.1, 1977., dostupno na: www.hrcak.srce.hr (28.10.2017.)
16. Medved, M. i J. Selak, *Sveci patroni na kovanom novcu hrvatske obale do pojave turskog novca*, Riječki teološki časopis, god. 23 (2015.), br. 1, (167-192), dostupno na: www.hrcak.srce.hr (28.10.2017.)
17. Miočić, V., *Turske priznanice o uplaćenom dubrovačkom haraču*, Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, No.42 Svibanj 2004., dostupno na: www.hrcak.srce.hr (28.10.2017.)
18. Paljetak, L., *Destinacije: Dubrovnik; Dalmacija/Dubrovnik*, Poslovni turizam, 2020., dostupno na: <https://www.poslovniturizam.com/destinacije/dubrovnik/2/> (14.09.2020.)
19. Portal Libero, *Potpisani ugovori Centru kompetentnosti u turizmu i ugostiteljstvu u Dubrovniku 102 milijuna kuna*, 2020., dostupno na:

<https://www.liberoportal.hr/gospodarstvo/potpisani-ugovori--centru-kompetentnosti-u-turizmu-i-ugostiteljstvu-u-dubrovniku-102-milijuna-kuna>

(17.09.2020.)

20. Sindik, J., Manojlović, N., Klarić, M., *Percipirani učinci kruzing turizma kod stanovnika Dubrovnika*, *Ekonomski misao i praksa*, Vol. , No. 1, 2017., (str. 151.-169.), dostupno na: www.hrca.hr (15.09.2020.)
21. Šubić, N., *Dubrovački turizam: kada je i kako počeo*, *Ekonomski misao i praksa*, Vol. 8 No. 2, 1999., (str. 359-363.), dostupno na: www.hrca.hr (14.09.2020.)
22. Šteta, M., *Zemlja konobara, ali neobrazovanih*, *Dubrovnik portal*, 2018., dostupno na: <https://www.dubrovnikportal.com/novosti/zemlja-konobara-ali-neobrazovanih/> (17.09.2020.)
23. Turistička zajednica Dubrovnik, *Dubrovnik u 2019. godini ostvario izvrsne turističke rezultate*, 2020., dostupno na: http://www.tzdubrovnik.hr/get/vijesti/76048/dubrovnik_u_2019_godini_ostvario_izvrsne_turisticke_rezultate.html (14.09.2020.)
24. Vrtiprah, V., Sentić, S., *Događaji u funkciji boljeg plasmana turističke destinacije, primjer Dubrovnik*, *Ekonomski misao i praksa*, Vol. , No. 1, 2018., (str. 267.- 284.), dostupno na: www.hrca.hr (14.09.2020.)

Strategije:

1. Obuljen Koržinek, N., Žuvela, A., Jelinčić, D. A., Polić, M., *Strategija razvoja kulture Grada Dubrovnika 2015. – 2025.*, Institut za razvoj i međunarodne odnose – IRMO, Zagreb, 2014., dostupno na: https://dura.hr/user_files/admin/strateski%20dokumenti/Kulturna%20strategija%20grada%20Dubrovnika.pdf (15.09.2020.)
2. Vrtiprah, V., Ban. I., Pavlič, I., Vrdoljak – Raguž, I., et. al., *Strategija razvoja turizma i odredbe u kruzing turizmu na području grada Dubrovnika*, Grad Dubrovnik, 2017., dostupno na: [https://www.dubrovnik.hr/uploads/20180709/Strategija_razvoja_turizma_i_odredbe_u_kruzing_turizmu_na_podru%C4%8Dju_grada_Dubrovnika_\[I._faza\]_2017_-_finalna_verzija.pdf](https://www.dubrovnik.hr/uploads/20180709/Strategija_razvoja_turizma_i_odredbe_u_kruzing_turizmu_na_podru%C4%8Dju_grada_Dubrovnika_[I._faza]_2017_-_finalna_verzija.pdf) (14.09.2020.)

Internetski izvori:

1. Atlas d.d., *COVID-19 Info*, 2020., dostupno na: <https://www.atlas-croatia.com/covid-19-info> (17.09.2020.)
2. Atlas d.d., *croatia.hr*, 2020., dostupno na: <https://croatia.hr/hr-HR/informacije-o-putovanju/turisticke-agencije/atlas-dd> (17.09.2020.)
3. Dubrovnik Digiset, *Povijest; Šetnja po stoljećima; Nastanak Dubrovnika*, 2013., dostupno na: <http://dubrovnikdigest.com/povijest/setnja-po-stoljecima> (29.10.2017.)
4. Grad Dubrovnik, *Dubrovačke ljetne igre*, Kalendar događanja Grada Dubrovnika, 2020., dostupno na: <https://kalendar.dubrovnik.hr/organizator/dubrovacke-ljetne-igre/> (15.09.2020.)
5. Grad Dubrovnik, *Respect the City - Poštujmo Grad za održivu budućnost Dubrovnika*, 2018., dostupno na: <https://www.dubrovnik.hr/projekti/respect-the-city-postujmo-grad> (16.09.2020.)
6. Grad Dubrovnik, *Konferencija projekta SMARTMED – Dubrovnik primjer dobre prakse u turizmu: Poštujmo grad*, 2020., dostupno na: <https://www.dubrovnik.hr/vijesti/konferencija-projekta-smartmed-dubrovnik-primjer-dobre-prakse-u-turizmu-13584> (16.09.2020.)
7. Grad Dubrovnik, *“Alter Eco” (Alternativne turističke strategije u svrhu poboljšanja lokalnog održivog razvoja kroz promociju mediteranskog identiteta)*, 2017., dostupno na: <https://www.dubrovnik.hr/projekti/alter-eco-dubrovnik> (16.09.2020.)
8. Janko, V., *Dubrovačka Republika*, dostupno na: www.os-precko-zg.skole.hr/upload/os-precko-zg/images/.../07_Dubrovacka_republika.ppt (29.10.2017.)
9. *Likovna umjetnost, Zemlja i ljudi*, Croatia.eu, dostupno na: <http://croatia.eu/article.php?lang=1&id=42> (29.10.2017.)
10. Luxury Hotels Guide, *Luxury Hotels in Dubrovnik*, 2020., dostupno na:

11. https://www.luxuryhotelsguides.com/?ufi=-79996&gclid=EAlalQobChMIh6aX9K3u6wIVhaSyCh063AY8EAAYAiAAEgKw_p_D_BwE (16.09.2020.)
12. Luxury Hotels Guide, *Luxury Hotels in Dubrovnik: Hotel Excelsior*, 2020., dostupno na: https://www.luxuryhotelsguides.com/?ufi=-79996&gclid=EAlalQobChMIh6aX9K3u6wIVhaSyCh063AY8EAAYAiAAEgKw_p_D_BwE (16.09.2020.)
13. *Merkantilizam*, Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40216> (27.10.2017.)
14. Turistička zajednica Grada Dubrovnika, *Smještaj: Gdje odsjesti*, 2016., dostupno na: http://www.tzdubrovnik.hr/news/ad_smjestaj/index.html (16.09.2020.)
15. World Heritage Convention UNECSO, *Culture » World Heritage Centre » The List » World Heritage List; Old City of Dubrovnik*, dostupno na: <https://whc.unesco.org/en/list/95/> (14.09.2020.)

POPIS SLIKA

Slika 1.: Dubrovačka Republika 1718.- 1815. godine.....	13
Slika 2.: Dubrovački dukat.....	18
Slika 3.: Potres u Dubrovniku 1667. godine.....	21
Slika 4.: Dvorište vojvodske palače u Urbinu (1455.-1480.), Lucijan Vranjanin.....	25
Slika 5.: Navještenje, Nikola Božidarević.....	26
Slika 6.: „Detalj poliptiha iz crkve Gospe na Dančama“ u Dubrovniku, Nikola Božidarević.....	27
Slika 7.: Dubrovnik.....	31
Slika 8.: Dubrovačke ljetne igre.....	36
Slika 9.: Masovnost turizma u Dubrovniku – gradske zidine.....	39
Slika 10.: Kruzeri u Dubrovniku.....	40
Slika 11.: Respect The City: mjere održivosti Dubrovnika.....	43
Slika 12.: Restoran & bar Panorama na Srđu u Dubrovniku.....	51
Slika 13.: Restoran Sensus Fine Dining luksuznog hotela Excelsior u Dubrovniku....	52

POPIS TABLICA

Tablica 1.: Stanovništvo svijeta, Europe, Mediterana i Hrvatske u razdoblju od 1500. – 1750. godine.....	9
Tablica 2.: Vrste i količina novca kojim su Dubrovčani plaćali harač u razdoblju od 1458. do 1481. godine.....	19
Tablica 3.: Učinci turizma događaja u Dubrovniku.....	38
Tablica 4.: Ustanove kulturnog turizma Grada Dubrovnika.....	46

POPIS GRAFIKONA

Grafikon 1.: Planirana disperzija smještajne ponude Dubrovnika po klasterima..... 49

SAŽETAK

U radu je bilo riječi o povijesnom razvoju turizma u Dubrovniku, od njegovih začetaka do danas. Merkantilizam je bio razdoblje koje najviše obilježilo rast Dubrovnika, pa je u radu riječi o merkantilizmu u Dubrovniku, o gospodarskim prilikama, trgovini, te vjerskim stajalištima. Nadalje, u radu je bilo riječi o životu i radu u Dubrovniku u vrijeme merkantilizma, pri tome su objašnjene temeljne gospodarske aktivnosti u Dubrovniku, sukunarstvo i djelatnost kovnice, mjere provođenja ekonomske politike, depopulacija stanovništva, Dubrovnik u 17. stoljeću, merkantilističke mjere Dubrovačke Republike nakon potresa, umjetnost, te stanje u Dubrovniku nakon raspada Dubrovačke Republike, kada je turizam poprimio svoje prve dimenzije za razvoj. U zadnjem dijelu rada prikazan je Dubrovnik kao suvremena atraktivna turistička destinacija, prilikom čega se analizirao turistički promet, turistička ponuda, atrakcije kulturnog turizma, utjecaji razvoja turizma, problematika masovnosti turizma, održivi turizam, ograničenja razvoja kulturnog turizma, problematika manjka smještajnih kapaciteta, preduvjeti budućeg razvoja turizma, te se na kraju rada kritički prikazivao turizam grada Dubrovnika.

Ključne riječi: merkantilizam u Dubrovniku, Dubrovačka Republika, turizam Dubrovnika u 20. stoljeću, masovni turizam, kulturni turizam, kruzerski turizam, održivi turizam, specijalizacije u turizmu Dubrovnika

ABSTRACT

The paper discussed the historical development of tourism in Dubrovnik, from its beginnings to the present day. Mercantilism was the period that most marked the growth of Dubrovnik, so the paper deals with mercantilism in Dubrovnik, economic opportunities, trade, and religious views. Furthermore, the paper discussed life and work in Dubrovnik during mercantilism, explaining the basic economic activities in Dubrovnik, cloth and mint activities, economic policy measures, population depopulation, Dubrovnik in the 17th century, mercantilist measures of the Dubrovnik Republic after earthquakes, art, and the situation in Dubrovnik after the collapse of the

Dubrovnik Republic, when tourism took its first dimensions for development. The last part of the paper presents Dubrovnik as a modern attractive tourist destination, analyzing tourist traffic, tourist offer, cultural tourism attractions, impacts of tourism development, problems of mass tourism, sustainable tourism, limitations of cultural tourism development, lack of accommodation, preconditions for the future development of tourism, and at the end of the paper the tourism of the city of Dubrovnik was critically presented.

Keywords: mercantilism in Dubrovnik, Dubrovnik Republic, Dubrovnik tourism in the 20th century, mass tourism, cultural tourism, cruise tourism, sustainable tourism, specializations in Dubrovnik tourism

